

PSZICHO- POLITIKA

A NEOLIBERALIZMUS ÉS AZ ÚJ HATALOMTECHNIKÁK

BYUNG-CHUL HAN

Egy sajátos történelmi korszakban élünk, amelyben a szabadság maga hív életre kényszereket. A lehet szabadsága egyenesen több kényszert teremt, mint amennyit a fegyelmezés kellje, a parancs és a tilalom kimond. A kellnek van határa. A lehetnek viszont nincs.

TYPOTEX

2505187

PSZICHO- POLITIKA

BYUNG-CHUL HAN

*A neoliberalizmus és
az új hatalomtechnikák*

TYPOTEX

A fordítás a következő kiadás alapján készült:
Byung-Chul Han: *Psychopolitik.*
Neoliberalismus und die neuen Machttechniken
S. Fischer Verlag, 2014
Copyright © S. Fischer Verlag GmbH,
Frankfurt am Main, 2014
Hungarian translation © Csordás Gábor, 2020
Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2020
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 4931 05 8

TARTALOM

A szabadság válsága

Okoshatalom

A vakond és a kígyó

Biopolitika

Foucault dilemmája

A „healing” mint „killing”

A sokk

A barátságos Big Brother

Az érzelmek kapitalizmusa

A játszmasítás

A Big Data

A szubjektumon túl

Az idiotizmus

Jegyzetek

Óvj meg attól, amit akarok
Jenny Holzer

A SZABADSÁG VÁLSÁGA

A szabadság kizsákmányolása

A szabadság egy epizód marad. Az epizód közjátékot jelent. A szabadság érzése az egyik életformából a másikba való átmenet során jelentkezik, míg az utóbbi maga is a kényszer egy formájának nem bizonyul. Így a felszabadulást újabb alávetettség követi. Ez a szubjektum sorsa, ami szó szerint alávetettséget jelent.

Ma azt hisszük, hogy nem alávetett *szubjektumok*, hanem szabad, önmagukat folyton újratervező, újra felfedező *projektumok* vagyunk. Ezt az áttérést a szubjektumról a projektumra a szabadság érzése kíséri. Csakhogy maga a projektum kényszeralakzatnak, sőt a *szubjektíválás és alávetés egy hatékonyabb változatának* bizonyul. Az én, mint magát minden külső és idegen kényszertől szabadnak hívó projektum, most belső kényszereknek veti alá magát és önmagát kényszeríti teljesítmény- és optimalizációs kényszer formájában.

Egy sajátos történelmi korszakban élünk, amelyben a szabadság maga hív életre kényszereket. A *lehet* szabadsága

egyenesen több kényszert teremt, mint amennyit a fegyelmezés *kellje*, a parancs és a tilalom kimond. A *kellnek* van határa. A *lehetnek* viszont nincs. Következésképpen határtalan a kényszer, amely a *lehetből* származik. Ezáltal paradox helyzetben találjuk magunkat. A szabadság voltaképpen a kényszer ellentéte. Szabadnak lenni annyi, mint a kényszerektől szabadnak lenni. Mármost ez a szabadság, amely a kényszerek ellentéte kellene legyen, maga is kényszereket hoz létre. Az olyan pszichés betegségek, mint a depresszió vagy a kiégés, a szabadság mély válságának kifejeződései. Patologikus tünetei annak, hogy ma a szabadság többszörösen kényszerbe csap át.

A teljesítmény-szobjektum, aki szabadnak hiszi magát, valójában szolga. Annyiban *abszolút szolga*, hogy úr nélkül, önként zsákmányolja ki magát. Nem áll vele szemben úr, aki munkára kényszerítené. A *puszta életet* abszolutizálja, és *dolgozik*. A puszta élet és a munka ugyanannak az éremnek a két oldala. A puszta élet ideálját az egészség alkotja. Az ilyen neoliberális szolgától idegen az úr szuverenitása, sőt szabadsága, aki az úr és a szolga hegeli dialektikája értelmében nem dolgozik, hanem *csak élvez*. Az *úr szuverenitása* abban áll, hogy felülemelkedik a puszta életen, és ezért akár a halált is elfogadja. Ez az *excesszus*, az életnek és az élvezetnek ez az excesszív formája a dolgozó, a puszta életért aggódó szolgától idegen. Hegel feltételezésével ellentétben a munka nem teszi szabaddá. Továbbra is a munka szolgája marad. Hegel szolgája az urat is munkára kényszeríti. Úr és szolga hegeli dialektikája a munka totalizálásához vezet.

A neoliberális szubjektum mint önmaga vállalkozója nem képes *célfüggetlen* viszonyulásra másokhoz. Vállalkozók között sem jön létre célfüggetlen barátság. Szabadnak lenni azonban eredetileg annyi, mint *barátok közt lenni*. A szabadság [*Freiheit*] és a barát [*Freund*] indogermán gyöke ugyanaz. A szabadság alapvetően *viszonyszó*. Az ember csak egy sikerült viszonyban, boldogító együttlétben másokkal érzi valóban szabadnak magát. A totális elszigetelődés, amelyhez neoliberális berendezkedésünk vezet, nem tesz valóban szabaddá minket. Így ma felmerül a kérdés, hogy nem kellene-e újradefiniálnunk, újra felfedeznünk a szabadságot, hogy megszabaduljunk a szabadság végzetes dialektikájától, amely miatt az kényszerbe csap át.

A neoliberalizmus nagyon hatékony, sőt intelligens rendszer magának a szabadságnak a kizsákmányolására. Kizsákmányolunk mindent, ami a szabadság gyakorlásához és kifejezésformáihoz tartozik, mint az érzelem, a játék és a kommunikáció. Nem hatékony módszer valakit akarata ellenére kizsákmányolni. A mások általi kizsákmányolás esetében a zsákmány igen csekélynek bizonyul. A legnagyobb zsákmánnyal a szabadság kizsákmányolása kecsegtet.

Érdekes módon a szabadságot Marx is a másokhoz való sikerült viszonyban látja: „Csak a [másokkal való] közösségben [kapja meg mindegyik] egyén az eszközöket ahhoz, hogy hajlamait minden irányban kiművelje; csak a közösségben válik tehát lehetővé a személyes szabadság.”^[1] Szabadnak lenni eszerint nem egyéb, mint *másokkal együtt megvalósítani magunkat*. A szabadság a sikerült közösség szinonimája.

Az egyéni szabadság Marx szerint a tőke fortélyát, álnokságát testesíti meg. A „szabad konkurencia”, amelyen az egyéni szabadság eszméje alapul, csupán „a tőke vonatkozása önmagára mint egy másik tőkére, azaz a tőkének mint tőkének a reális viszonyulása”.^[2] A tőke, amikor a szabad konkurencia közvetítésével önmagához mint egy másik tőkéhez viszonyul, önmaga szaporítására törekszik. Az egyéni szabadság közvetítésével önmaga másával párizik. Miközben szabadon versengünk egymással, a tőke sokasodik. Az egyéni szabadság ennyiben szolgaság, mivel a tőke önmaga sokasításához veszi igénybe. A tőke tehát kizsákmányolja az egyéni szabadságot, hogy önmagát szaporítsa. „Nem az egyének vannak szabaddá téve a szabad konkurenciában, hanem a tőke van szabaddá téve.”^[3]

Az egyéni szabadság közvetítésével valósul meg *a tőke szabadsága*. Ezzel a szabad individuum a tőke nemi szervévé degradálódik. Az egyéni szabadság „automatikus” szubjektivitást kölcsönöz a tőkének, amely azt aktív szaporodásra serkenti. Így aztán „eleven kölyköket ellik”.^[4] Az egyéni szabadság, amely ma túlzott formát öltött, végső soron nem más, mint *magának a tőkének az excesszussa*.

A tőke diktatúrája

Marx szerint a termelőerők (az emberi munkaerő, a munka mikéntje és az anyagi termelőeszközök) fejlődésük egy bizonyos fokán ellentmondásba kerülnek az uralkodó termelési

viszonyokkal (tulajdon- és uralmi viszonyokkal). Az ellentmondás azért jön létre, mert a termelőerők folyton fejlődnek. Így hoz létre az iparosítás új termelőerőket, amelyek ellentmondásba kerülnek a feudális jellegű tulajdon- és uralmi viszonyokkal. Ez az ellentmondás társadalmi válságokhoz vezet, amelyek kikényszerítik a termelési viszonyok megváltoztatását. Az ellentmondást a proletariátusnak a burzsoáziával vívott harca fogja kiiktatni, amely kommunista társadalmi rendet hoz létre.

Marx feltételezésével ellentétben a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondása nem szüntethető meg egy kommunista forradalommal. Mert *megszüntethetetlen*. Éppen ennek a benne rejlő permanens ellentmondásnak a révén menti át magát a kapitalizmus a jövőbe. Így *mutálódik* az ipari kapitalizmus neoliberalizmussá és finánckapitalizmussá a posztindusztriális, immateriális termelési móddal, ahelyett hogy kommunizmusba csapna át.

A neoliberalizmus mint a kapitalizmus mutációja a munkásból *vállalkozót* csinál. Nem egy kommunista forradalom, hanem a neoliberalizmus szünteti meg a mások által kizsákmányolt munkásosztályt. Ma mindenki *a saját vállalkozásának önmagát kizsákmányoló munkása*. Mindenki úr és szolga egy személyben. Az osztályharcból is *önmagunkkal folytatott belső harc* lesz.

A jelenkori termelési módot nem az együttműködő „sokaság”, amelyet Antonio Negri a „proletariátus” posztindusztriális örökösévé magasztosít, hanem az önmagában elszigetelt, önmagával harcoló vállalkozó

magányossága képezi. Tévedés tehát azt hinni, hogy az együttműködő „sokaság” megdönti a „parazita birodalmat”, és egy kommunisztikus társadalmi rendet hoz létre. Ez a marxista séma, amelyhez Negri tartja magát, újólag illúziónak fog bizonyulni.

A neoliberais rendszerben voltaképpen nem létezik proletariátus, munkásosztály, amelyet a termelési eszközök tulajdonosai kizsákmányolnának. Az immateriális termelésben egyébként is mindenki maga birtokolja termelési eszközeit. A neoliberais rendszer már nem osztályrendszer a voltaképpeni értelemben. Nem osztályokból áll, amelyek antagonisztikusan viszonyulnak egymáshoz. Éppen ez magyarázza ennek a rendszernek a stabilitását.

Proletariátus és burzsoázia megkülönböztetése ma már nem tartható fenn. A proletár szó szerint az, akinek egyetlen tulajdonát a gyermekei képezik. Önmegvalósítása önmaga biológiai újratermelésére korlátozódik. Ma viszont, széles körben elterjedt illúzió szerint, önmagát szabadon megtervező projektumként mindenki *korlátlan önmegvalósításra* képes. A „proletariátus diktatúrája” ma strukturálisan lehetetlen. Ma mindenkin a tőke diktatúrája uralkodik.

A neoliberais rendszer a mások általi kizsákmányolást önkizsákmányolássá változtatja, amely minden „osztályt” érint. Ez az osztály nélküli önkizsákmányolás Marxtól teljesen idegen. Éppen azt a társadalmi forradalmat teszi lehetetlenné, amely kizsákmányolók és kizsákmányoltak megkülönböztetésén alapulna. Az önmagukat kizsákmányoló teljesítmény-

szubjektumokból nem jön létre olyan *politikai mi*, amely közös cselekvésre volna képes.

Aki a neoliberális teljesítmény-társadalomban kudarcot vall, az magát hibáztatja és maga miatt szégyenkezik, ahelyett hogy a társadalmat vagy a rendszert vonná kérdőre. A neoliberális rendszer ettől különösen intelligens. Nem engedi, hogy ellenállás alakuljon ki a rendszerrel szemben. A mások általi kizsákmányolás rendszerében ezzel szemben lehetséges, hogy a kizsákmányoltak szolidárisak legyenek egymással, és közösen fellépjenek a kizsákmányolóval szemben. Éppen ezen a logikán alapul Marx elgondolása „a proletariátus diktatúrájáról”. Ez azonban represszív uralmi viszonyokat feltételez. Az önkizsákmányolás neoliberális rendszerében az agresszió *önmagunk ellen* irányul. Ez az autoagresszió a kizsákmányoltakat nem forradalmárrá, hanem depresszióssá teszi.

Ma már nem saját szükségleteinkért, hanem a tőkének dolgozunk. A tőke létrehozza saját szükségleteit, amelyeket mi hamisan saját szükségleteinkként érzékelünk. Ez új *transzcendenciát*, a szubjektíváció új formáját hozza létre. Ismét ki leszünk vetve az élet immanenciájának szintjéről, ahol az élet önmagára vonatkozhatna, ahelyett hogy egy külső célnak volna alávetve.

A modern politika megkülönböztető vonása, hogy megszabadult egy transzcendens rendtől, azaz a vallásilag megalapozott premisszáktól. A politika, a társadalom teljes átpolitizálása csupán a modernitásban lenne lehetséges, ahol nem érvényesek többé a megalapozás transzcendens forrásai. A

cselekvés szabályai ott szabadon megtárgyalhatóak lennének. A transzcendencia eltörli a *társadalomimmanens diskurzust*, amely által a társadalom képes volna önmagából, tisztán saját *immanenciájából* kiindulva megújulni. Ezt a szabadságot azonban ismét föladtuk abban a pillanatban, amikor a tőke *új transzcendenciaként, új úrként* lépett föl. A politika ezáltal ismét szolgává lett. A tőke kiszolgálójává.

Valóban szabadok akarunk lenni? Nem azért találtuk fel Istent, hogy ne kelljen szabadnak lennünk? Istennek mind adósai vagyunk. Az adósság azonban megsemmisíti a szabadságot. A politikusok a nagymértékű eladósodást okolják azért, hogy cselekvési szabadságuk súlyosan korlátozott. Ha adósságtól szabadok, vagyis egészen szabadok lennénk, valóban *cselekednünk* kellene. Lehetőleg szüntelenül eladósítjuk magunkat, hogy ne kelljen cselekednünk, azaz *szabadnak* lennünk, *felelősnek* lennünk. A nagy adósságok nem annak bizonyítékai-e, hogy még nem tudunk szabadok lenni? A tőke nem egy *új Isten-e*, aki ismét adósaivá tesz? Walter Benjamin vallásnak tekinti a kapitalizmust. Ez „az első olyan kultusz, amely nem feloldoz a bűnök alól, hanem bűnössé tesz”. Minthogy nincs lehetőség a feloldozásra, a szabadsághiány állapota állandósul. „Egy roppant bűn- vagy adósságtudat, mely képtelen feloldozást nyerni, a kultuszhoz nyúl, de nem azért, hogy ezt a bűnt vagy adósságot levezekelje, hanem hogy egyetemessé tegye.”^[5]

Az átláthatóság diktatúrája

A digitális hálózatot kezdetben a korlátlan szabadság médiumaként ünnepelték. A Microsoft első reklámszlogenje – „Ma hova akar menni?” – a korlátlan szabadságot és mobilitást sugallta a hálózatban. Ez a kezdeti eufória mára illúzióknak bizonyult. A korlátlan szabadság és kommunikáció most totális ellenőrzésbe és felügyeletbe csap át. A társadalmi média is egyre inkább digitális panoptikonra emlékeztet, amely a társadalmat felügyeli és kíméletlenül kizsákmányolja. Alig szabadultunk meg a fegyelmező panoptikontól, máris egy új, még hatékonyabb panoptikonnak adjuk át magunkat.

Bentham Panoptikonjának foglyait fegyelmezési cézzal elszigetelték, nem beszélhettek egymással. A digitális panoptikon lakói ezzel szemben intenzíven kommunikálnak egymással, és önként kitárulkoznak. Így aktívan *együtt* építik fel a digitális panoptikont. A digitális ellenőrzés társadalma erőteljesen felhasználja a szabadságot. Csakis az önkéntes önátvilágítás és kitárulkozás teszi lehetővé. Big Brother a munkáját foglyaival is *végezteti*. Az adatok kiszolgáltatása így nem kényszerből, hanem belső szükségletből történik. Ebben áll a digitális panoptikon hatékonysága.

Az átláthatóságot is az információszabadság nevében követelik. Valójában nem egyéb, mint egy *neoliberális eljárás*. Mindent erőszakosan kifelé fordít, hogy *információ* lehessen belőle. A több információ és kommunikáció a mai immateriális termelési módban nagyobb termelékenységget, gyorsaságot és növekedést jelent. Az információ pozitív, a hiányzó bensőségességnek köszönhetően *kontextustól függetlenül*

forgalmazható valami. Ezáltal az információ áramlása tetszőlegesen gyorsítható.

A titok, az idegenség vagy másság a korlátlan kommunikáció akadályát képezik. Ezért az átláthatóság nevében leépítik. A kommunikáció akkor gyorsul fel, ha lesimítják, azaz minden küszöböt, falat és hasadékot kiiktatnak belőle. A személyeket is megfosztják bensőjüktől, mert a bensőségesség akadályozza és lassítja a kommunikációt. De a személy megfosztása bensőjétől nem erőszakosan történik. Önkéntes kitárulkozásként megy vége. A másság vagy idegenség negativitását a kommunikálható, fogyasztható különbség vagy sokféleség pozitívitásaként fosztják meg bensőjétől. Az átláthatóság eljárása totális külsődlegességet kényszerít ki, hogy az információ és a kommunikáció körforgását felgyorsítsa. A nyíltság végső soron a határtalan kommunikációt szolgálja, mert a zártság, a zárkózottság és a bensőségesség blokkolják a kommunikációt.

Az átláthatóság eljárásának további következménye a totális konformizmus. Az átláthatóság ökonómiájához tartozik minden eltérés elfojtása. A totális összeköttetés és a totális kommunikáció már *mint ilyen* nivellál. Sajátos konformizmus benyomását kelti, *mintha mindenki mindenkit felügyelne*, mégpedig a titkosszolgálatok bármiféle felügyeletét és irányítását *megelőzően*. Ma a felügyelet felügyelet nélkül is zajlik. A kommunikációt mintegy láthatatlan moderátorok simítják és szabályozzák le általános egyetértéssé. Ez az *elsődleges és belső* felügyelet sokkal problematikusabb, mint a

titkosszolgálatok által foganatosított *másodlagos, külső* felügyelet.

A neoliberalizmus fogyasztót csinál a polgárokból. A polgárok szabadságát felpuhítja a fogyasztók passzivitása. A választónak mint fogyasztónak ma nem fűződik valóságos érdeke a politikához, a társadalom aktív alakításához. Se hajlama, se képessége a közös politikai cselekvésre. Pusztán *passzívan reagál* a politikára, amennyiben akadékoskodik és panaszkodik, pontosan úgy, ahogy a fogyasztó a neki nem tetsző árukra és szolgáltatásokra. A politikusok és a pártok is a fogyasztás ilyen logikáját követik. Nekik „szállítaniuk” kell. Ezáltal maguk is *beszállítókká* züllebenek, akiknek a választót mint fogyasztót vagy vevőt kell kielégíteniük.

Az *átláthatóság*, amit manapság követelnek a politikusoktól, minden, csak nem *politikai* követelmény. Nem a *politikai* döntési folyamatok átláthatóságát követelik, az egyetlen fogyasztót sem érdekel. Az átláthatóság imperatívusza mindenekelőtt a politikusok leleplezését, lebuktatását vagy a megbotránkozást szolgálja. Az átláthatóság követelménye a botránkozó néző pozícióját helyezi előtérbe. Nem az elkötelezett polgár követelménye, hanem a passzív nézőé. A részvétel reklamáció és panasz formáját ölti. Az átláthatóság társadalma, amelyet nézők és fogyasztók népesítenek be, egy *nézői demokráciát* alapoz meg.

Az információs önrendelkezés a szabadság lényeges része. Már az alkotmánybíróság nevezetes népszámlálással kapcsolatos állásfoglalásában olvasható: „Az információs önrendelkezés jogával nem összeegyeztethető egy olyan

társadalmi rend és az azt lehetővé tevő jogrend, amelyben a polgár nem tudhatja, ki mit, mikor és milyen összefüggésben tudhat meg róla.” Ez mindenesetre akkoriban volt, amikor azt hitték, hogy szembe lehet szállni az állammal mint uralmi instanciával, amely a polgárokból akaratauk ellenére információkat csikar ki. Ez az idő régen elmúlt. Ma önként, minden kényszer, minden rendelet nélkül leplezzük le magunkat. Önként helyezünk el a hálón minden lehetséges adatot és információt magunkról, anélkül hogy tudnánk, ki mit, mikor és milyen összefüggésben tud meg rólunk. Ez az ellenőrizhetetlenség a szabadság komolyan veendő válságát jelenti. Továbbá, tekintettel arra, hogy önként szórunk szét magunkról adatokat, maga az adatvédelem fogalma is elévül.

Ma egy digitális pszichopolitika felé közeledünk, amely a passzív felügyeletről az aktív irányításra tér át. Ezáltal a szabadság újabb válságába taszít minket. Most már magáról a szabad akaratról van szó. A Big Data rendkívül hatékony pszichopolitikai eszköz, amely lehetővé teszi az átfogó tudás megszerzését a társadalmi kommunikáció dinamikájáról. Ez a tudás *uralmi tudás*, lehetővé teszi a beavatkozást a pszichébe, és befolyásolását a reflexió előtti szinten.

A jövő nyitottsága része a cselekvés szabadságának. A Big Data azonban lehetővé teszi az emberi viselkedés előre látását. A jövő ezáltal kiszámíthatóvá és irányíthatóvá válik. A digitális pszichopolitika a szabad elhatározás negativitását *a tényállás pozitívításává* változtatja. A *személy* maga pozitíválódik számszerűsíthető, mérhető és irányítható *dologgá*. Egyetlen dolog sem szabad azonban. Mindenesetre *átláthatóbb*, mint a

személy. A Big Data a személy és a szabad akarat végét vetíti előre.

Minden eljárás, minden uralmi technika megteremti a maga kegytárgyait, amelyek bevethetőek az alávetés érdekében. Ezek *materializálják* és stabilizálják az uralmat. A *kegyes* alávetetőt jelent. Az okostelefon egy digitális kegytárgy, sőt egyenesen *a digitalitás kegytárgya*. Szubjektívációs apparátusként úgy működik, mint egy rózsafüzér, amely a maga kézhezállóságával ugyancsak egyfajta mobil. Mindkettő az önvizsgálatot és önkontrollt szolgálja. Az uralom fokozza hatékonyságát azáltal, hogy minden egyes egyénre rábízta a felügyeletet. A *lájka* egy digitális ámen. Mikor *lájkra* kattintunk, alávetjük magunkat az uralmi összefüggésnek. Az okostelefon nem pusztán hatékony felügyeleti eszköz, hanem egyúttal mobil gyóntatószék. A Facebook a templom, a digitális globális zsinagógája (a *szünagóga* szó szerint gyülekezet).

OKOSHATALOM

A hatalom megjelenési formái nagyon sokfélék. Legdirektebb, legközvetlenebb formája a szabadság tagadásaként jelenik meg. Képesé teszi a hatalom birtokosát arra, hogy akaratát akár erőszakkal is érvényesítse a hatalomnak alávetettek akaratával szemben. A hatalom azonban nem korlátozódik az ellenállás megtörésére és az engedelmesség kikényszerítésére. Nem kell szükségképpen kényszer formáját öltenie. Az erőszakra utalt hatalom nem a hatalom legfőbb formája. Az, hogy egyáltalán megképződhet egy ellentétes akarat, és ellene szegülhet a hatalom birtokosának, hatalma gyöngeségét mutatja. A hatalom éppen ott van megkérdőjelezhetetlenül jelen, ahol voltaképpen nem téma. Minél nagyobb a hatalom, annál csöndesebben hat. Megtörténik, anélkül hogy hangosan önmagára kellene mutatnia.

A hatalom persze megnyilvánulhat erőszakként és elnyomásként. De nem ezeken *alapul*. A hatalom nem szükségképpen kizáró, tiltó, cenzúrázó. És nem áll szemben a szabadsággal. Akár hasznát is veheti. A hatalom csak negatív formájában nyilvánul meg nemet mondó erőszakként, amely akaratot tör meg és a szabadságot tagadja. A hatalom ma egyre inkább *megengedő alakot* ölt. Megengedő voltában, sőt

barátságosságában félreteszi negativitását, és szabadságként adja magát.

A fegyelmező hatalmat még egészében a negativitás uralja. *Tiltóként* és nem *megengedőként* artikulálódik. Negativitása miatt nem képes leírni a pozitivitástól ragyogó neoliberais rendszert. A neoliberais rendszer hatalmi technikája szubtilis, hajlékony, okos formát ölt, és kivonja magát a láthatóság köréből. Az alávetett szubjektum itt tudatában sincs alávetettségének. Teljesen rejtve marad előtte az uralmi összefüggés. Így szabadságban képzei magát.

Hatástalan az a fegyelmező hatalom, amely nagy erőbevetéssel parancsok és tilalmak fűzőjébe szorítja az embereket. Lényegesen hatékonyabb az a hatalmi technika, amely eléri, hogy az emberek *maguktól* alávéssék magukat az uralmi összefüggésnek. Aktiválni, motiválni, optimálni akar, és nem gátolni vagy elfojtani. Különleges hatékonysága abból ered, hogy nem tiltással és megvonással, hanem szívességgel és teljesítéssel hat. Nem *engedelmessé*, hanem *függővé* teszi az embereket.

Az okos, barátságos hatalom nem frontálisan áll szemben az alávetett szubjektumok akaratával, hanem saját javára irányítja akaratukat. Inkább mond igent, mint nemet, inkább csábító, mint elnyomó. Azon fáradozik, hogy pozitív érzelmeket hívjon elő és aknázzon ki. *Elcsábít*, ahelyett hogy tiltana. Ahelyett, hogy szembeszállna a szubjektummal, elébe megy.

Az okoshatalom hízeleg a pszichének, ahelyett hogy fegyelmezné, kényszereknek vagy tilalmaknak vetné alá. Nem hallgatást mér ránk. Inkább szüntelenül arra késztet, hogy

közöljünk, megosszunk, részt vegyünk, kommunikáljuk véleményünket, igényeinket, kívánságainkat és vonzalmainkat, meséljük el az életünket. Ez a *barátságos* hatalom egyúttal *hatalmasabb* is, mint az elnyomó hatalom. Egészen kivonja magát a láthatóságból. A szabadság mai válsága abban áll, hogy egy olyan hatalmi technikával van dolgunk, amely nem tagadja vagy elfojtja a szabadságot, hanem kizsákmányolja. A *szabad* választás az ajánlatok közti szabad választás javára semmisül meg.

A szabadságpárti, barátságos megjelenésű okoshatalom, amely ösztönöz és csábít, hatékonyabb, mint a parancsoló, fenyegető és elrendelő hatalom. Jele a *láj*k nyomógomb. Az ember aláveti magát az uralmi összefüggésnek azáltal, hogy fogyaszt és kommunikál, sőt azáltal, hogy a *láj*k gombot nyomogatja. A neoliberalizmus a *tetszik-kapitalizmus*. Alapjában különbözik a 19. századi kapitalizmustól, amely fegyelmező kényszerekkel és tiltásokkal működött.

Az okoshatalom elolvassa és kiértékeli tudatos és tudattalan gondolatainkat. Az önkéntes önszervezésre és önoptimalizálásra épít. Így nem kell ellenállást leküzdenie. Ennek az uralomnak nincs szüksége nagy erőfeszítésre, erőszakra, mert egyszerűen csak *történik*. Uralkodni akar, amennyiben a tetszést keresi és függést hoz létre. A tetszik-kapitalizmushoz így a következő figyelmeztető utasítás tartozik: *Óvj meg attól, amit akarok*.

A VAKOND ÉS A KÍGYÓ

A fegyelmezés társadalma zárt környezetekből és létesítményekből áll. A család, az iskola, a börtön, a kaszárnya, a kórház és a gyár képviselik a zártság ilyen fegyelmező tereit. A fegyelmezett szubjektum az egyik zárt környezetből a másikba kerül át. Eközben egy *zárt rendszerben* mozog. A zárt környezet foglyai terekhez elhelyezhetőek és időkhöz rendelhetőek. A fegyelmezés társadalmának állata a *vakond*.

„Utóirat az ellenőrzés társadalmához” című írásában Deleuze minden zárt környezet általános válságát diagnosztizálja.^[6] Problematikus a zártságuk és a merevségük, amely nem illeszkedik a posztindusztriális, immateriális, hálózatszerű termelési formákhoz. Ezek nagyobb nyitottságra és határolatlanságra törekednek. A vakond azonban nem viseli el ezt a nyitottságot. A kígyó foglalja el a helyét. A fegyelmezés társadalma után az ellenőrzés neoliberais társadalma következik, amelynek állata a kígyó. A vakonddal ellentétben nem zárt terekben mozog. *Mozgásával sokkal inkább megnyitja a teret.* A vakond *munkás*. A kígyó ezzel szemben *vállalkozó*. A neoliberais rendszer állata.

A vakond előre berendezett terekben mozog, és ezáltal térbeli korlátozásoknak veti alá magát. Alávetett *szubjektum*. A kígyó annyiban *projektum*, amennyiben csak mozgásával teremti meg a teret. Az átmenet a vakondról a kígyóra, a szubjektumról a projektumra nem áttörés egy egészen más életformába, hanem mutáció, sőt ugyanannak a kapitalizmusnak a kiéleződése. A vakond korlátozott mozgása határt szab a termelékenységnek. Bármilyen fegyelmezetten dolgozik, a termelékenység bizonyos szintjét nem haladja meg. A kígyó új mozgásformákkal szünteti meg ezt a korlátozást. Így vált át a kapitalista rendszer a vakondmodellről a kígyómodellre, hogy nagyobb termelékenységet érjen el.

A fegyelmező rendszer Deleuze szerint „testként” szerveződik. Biopolitikai rendszer. A neoliberális rendszer ezzel szemben lélekként viselkedik.^[7] Kormányzásának formája így a *pszichopolitika*. „Szüntelenül kijátszhatatlan vetélkedést terjeszt üdvös versenyszellem és kitüntetett motiváció gyanánt.” A motiváció, a projektum, a verseny, az optimalizálás és az iniciatíva a neoliberális rendszer pszichopolitikai uralmi technikájához tartozik. A kígyó mindenekelőtt az adósságot testesíti meg, az adósságokat, amelyeket a neoliberális rendszer uralmi eszközként alkalmaz.

BIOPOLITIKA

Foucault szerint a 17. század óta a hatalom nem az istenhez hasonló uralkodó halál feletti hatalmaként, hanem fegyelmező hatalomként jelenik meg. Az uralkodó hatalom a kard hatalma. Halállal fenyeget. „Csakis a halálos ítélettel mutathatja ki, hogy hatalma van az élet felett.”^[8] A fegyelmező hatalom ezzel szemben nem a halál feletti, hanem az élet feletti hatalom, „amelynek immár nem az legfontosabb funkciója, hogy öljön, hanem az, hogy lassan, fokozatosan minden ízében birtokba vegye az életet”.^[9] „A halál feletti régi hatalmat [...] gondosan elfedi a körültekintő gondoskodás a testekről és az életről.”^[10]

Az átmenet az uralkodói hatalomról a fegyelmező hatalomra a termelési mód változásának köszönhető, nevezetesen az áttérésnek az agrártermelésről az ipari termelésre. Az előrehaladó iparosítás tette szükségessé a testek fegyelmezését és hozzáigazítását a gépi termeléshez. A fegyelmező hatalom, ahelyett hogy megkínozná, egy normarendszerbe szorítja bele a testet. Egy kiszámított kényszer jár át minden testrészt, és íródik bele még a szokások automatikájába is. A testet termelő géppé dolgozza át. Egy „koncentrált ortopédia” formál „gépet” egy „formátlan masszából”.^[11] „A test működésének tüzetes

ellenőrzését lehetővé tevő módszereket, amelyek erőinek állandó alávetettségét biztosítják, s rákényszerítik az engedelmesség-hasznosság viszonyát, fegyelmezésnek hívják.”^[12]

A fegyelmező hatalom szabványosító hatalom. Normák, parancsok és tilalmak szabályrendszerének veti alá a szubjektumot, kiiktatja az eltéréseket és anomáliákat. Az *idomítás e negativitása* a fegyelmező hatalom nélkülözhetetlen része. Az utóbbi ennyiben rokon az uralkodói hatalommal, amely az *elvonás* negativitásán alapul. Mind az uralkodói hatalom, mind a fegyelmező hatalom az idegen általi kizsákmányolást gyakorolja. Engedelmes szubjektumot állítanak elő.

A fegyelmező technika a testin túl a szellemibe is beavatkozik. Hiszen az angol „industry” szó szorgalmat jelent. Az „industrial school” jelentése javítóintézet. Bentham is utal arra, hogy Panoptikonja a foglyok erkölcsi jobbulását célozza. Mindazonáltal a *psziché* nem áll a fegyelmező hatalom figyelmének középpontjában. A fegyelmező hatalom *ortopédiai* technikája túl durva ahhoz, hogy a psziché rejtett vágyakat, szükségleteket és kívánságokat tartalmazó mélyebb rétegeibe behatoljon, és azokon úrrá legyen. Bentham Big Brotherje is csak kívülről figyeli foglyait. Panoptikonja az *optikai közegre* van utalva. *Nem fér hozzá a belső gondolatokhoz és szükségletekhez.*

A fegyelmező hatalom fölfedezi a „népességet” mint termelő és újratermelő tömeget, amelynek gondos kormányzására hivatott. Annak szenteli a biopolitikát. A szaporodás, a

születésszám és halálozási arány, az egészségi állapot, az élettartam szabályozó ellenőrzés tárgya lesz. Foucault kifejezetten „*a népesség biopolitikájáról*” beszél.^[13] A biopolitika a fegyelmezés társadalmának kormányzási technikája. Teljességgel használhatatlan azonban a neoliberais rendszer számára, amely mindenekelőtt a *pszichét* zsákmányolja ki. A biopolitikának, amely a népesség statisztikáját használja, nincs hozzáférése a pszichikaihoz. Nem szolgáltat adatokat a népesség *pszichogramjához*. A demográfia nem pszichográfia. Nem tárja fel a pszichét. Ebben különbözik egymástól a statisztika és a Big Data. A Big Datából nem csupán az egyéni, hanem a *kollektív pszichogram*, esetleg a *tudattalan pszichogramja* is kinyerhető. Ezáltal lehetővé válna a psziché átvilágítása és kizsákmányolása egészen a tudattalanig.

FOUCAULT DILEMMÁJA

A *Felügyelet és büntetés* után Foucault nyilvánvalóan tudatában volt annak, hogy a fegyelmezés társadalma nem pontosan tükrözi az akkori időket. Ezért a kései hetvenes években a kormányzás neoliberais formái elemzésének szentelte figyelmét. Ezzel azonban az a probléma, hogy mind a néesség, mind a biopolitika fogalmához ragaszkodott: „Ha tehát megértettük, milyen ez a liberalizmusnak nevezett kormányzási rendszer, akkor, úgy látom, azt is megérthetjük, mi a biopolitika.”^[14] Előadásában a továbbiakban nem említi többé a biopolitikát. A néességről sincs szó. Ebben az időpontban Foucault nyilvánvalóan nincs tisztában azzal, hogy a biopolitika és a néesség mint a fegyelmező társadalom eredeti kategóriái nem alkalmasak a neoliberais rendszer leírására. Ezért nem alkalmazza a *pszichopolitika* kifejezést, amelyre szükség lenne.

[15]

1978/79-es előadásaiban tehát nem kerül sor a neoliberais biopolitika elemzésére. Ezzel kapcsolatban Foucault egyenesen önkritikusan nyilatkozik, anélkül azonban, hogy a voltaképpeni problémát felismerné: „Mindennek ellenére szeretném Önöket arról biztosítani, hogy kezdetben a biopolitikáról szándékoztam

beszélni, aztán pedig, ahogy a dolgok továbbfejlődtek, a végén hosszasan, talán túl hosszasan, a neoliberalizmusról beszéltem.”^[16]

Agamben a *Homo sacer* bevezetésében feltételezi, hogy „a halál megakadályozta Foucault-t abban, hogy a biopolitika fogalmának minden vonatkozását kifejtse, és kijelölje az irányt, amelyben vizsgálódásait elmélyítette volna”.^[17] Ellentétben Agambennel, a halál, ha egyáltalán valamiben, akkor abban akadályozta meg Foucault-t, hogy a biopolitika eszméjét átgondolja, és egy neoliberális pszichopolitika kedvéért feladja. Maga Agamben uralomelemzése sem visz közelebb a neoliberális rendszer uralmi technikájához. A mai *homines sacrit* nem kizárja, hanem magába zárja a rendszer.

Foucault a biopolitikát kifejezetten a kapitalizmus fegyelmező változatával kapcsolja össze, amely a *testet* annak produktív formájában társadalmasítja. „A kapitalista társadalomnak a biopolitika az, ami igazán számít, a biológiai, a szomatikus, a testi.”^[18] A biopolitika így alapvetően a biológiaival és a testivel kapcsolatos. Végző soron *testpolitika* a legtágabb értelemben.

A neoliberalizmus mint a kapitalizmus további alakulása vagy akár mutációja elsődlegesen nem „a biológiaival, a szomatikussal, a testivel” foglalkozik. Sokkal inkább fölfedezi a pszichét mint termelőerőt. Ez a *fordulat a psziché*, és ezzel a *pszichopolitika felé* ugyancsak a mai kapitalizmus termelési formájával függ össze, mert immateriális és nem testi termelési formák határozzák meg. Olyan nem dologi, hanem dologiatlan tárgyakat termelnek, mint az információk és a programok. A

test mint termelőerő már nem játszik olyan központi szerepet, mint a biopolitikai fegyelmezés társadalmában. A termelékenység növeléséhez nem testi ellenállást kell *legyőzni*, hanem pszichés vagy mentális folyamatokat *optimalizálni*. A testi fegyelmezés átadja a helyét a mentális optimalizálásnak. A neuro-enhancement alapvetően különbözik a pszichiátriai fegyelmezési technikáktól.

A test ma kiszabadul a közvetlen termelési folyamatból, és esztétikai vagy egészségtechnikai optimalizálás tárgya lesz. Így az *ortopédiai* beavatkozás is átadja helyét az *esztétikainak*. Foucault „tanulékony testének” ma nincs helye a termelési folyamatban. A fegyelmező ortopédia helyébe a plasztikai sebészet és a fitness-stúdiók lépnek. A testi optimalizálás mégis többet jelent pusztán *esztétikai* praxisnál. A sexness és a fitness új gazdasági erőforrások lesznek, amelyeket sokasítani, piacósítani és kizsákmányolni lehet.

Bernard Stiegler joggal ismeri fel, hogy Foucault biohatalom-fogalma nem illik korunkhoz: „Az a benyomásom, hogy a *biohatalom*, amelyet Foucault történetileg és földrajzilag, azaz elsősorban Európa tekintetében, oly meggyőzően leírt, *nem ugyanaz* a hatalom, mint amely a *mi* jelenkori Európánkat jellemzi.”^[19] A biohatalom helyére, mondja Stiegler, „a pszichotechnológiák és a pszichohatalom” léptek. Érti ezalatt természetesen a „telekratikus” „programipart”, mint amilyen a televízió, amely ösztönkormányozta konzumlénnyé fokoz le minket, és a tömegek regressziójához vezet. Ezt a pszichotechnikát az írás és olvasás technikájával állítja szembe. Az írás közege Stiegler szerint felvilágosodást jelent. Ezért

Kontra hivatkozik: „Végül maga Kant is az olvasás és írás eljárásából indul ki, mint a nagykorúság alapfeltételéből.”^[20]

Problematikus Stieglernél a televízió szerepének túlhangsúlyozása. Egyenesen pszichotechnikai apparátussá magasztosítja: „Eközben a rádió, az internet, a mobiltelefon, az iPod, a számítógép, a videojátékok és a PDA versengenek figyelmünkért, ám továbbra is a televízió az, amely az információáramlást uralja.”^[21] Az olvasás és írás kontra televízió azonban elavult kultúrkritikai sablon, amely nem veszi számításba az információs forradalmat. Meglepő módon Stiegler alig tér ki az olyan eredeti digitális médiumokra, mint az internet, a közösségi hálózatok és ezek kommunikációs struktúrája, amelyek alapvetően különböznek a régi tömegmédiumoktól. A digitális hálózatosság panoptikus felépítését is kevésbé veszi figyelembe. Ezáltal teljesen szem elől téveszti a neoliberais pszichopolitikát, amely masszívan alkalmazza a digitális technikákat.

A korai nyolcvanas években Foucault az „én technológiáival” kezdett foglalkozni. Olyan „végiggondolt, akaratlagos gyakorlatokat” ért ezalatt, „amelyekkel az emberek nemcsak magatartási szabályokat írtak elő maguknak, hanem amelyek révén igyekeztek át is alakítani önmagukat, megváltozni egyedi létükben, és életükből olyan művet alkotni, amely bizonyos esztétikai értékeket hordoz, illetve bizonyos stíluskritériumoknak is megfelel”.^[22] Foucault az én történetileg kidolgozott, habár a hatalmi és uralmi technikáktól messzemenően elkülönített etikáját hozza létre. Így gyakran feltételezik, hogy ezzel az én olyan etikáját kezdeményezi,

amelyet a hatalmi és uralmi technikákkal állítana szembe. Foucault kifejezetten utal az áttérésre a hatalom technológiáiról az én technológiáira: „Talán túlhangsúlyoztam a hatalom és az uralom technológiáinak jelentőségét. Egyre jobban érdekel egy én és egy másik interakciója és az egyéni önuralom, azoknak a formáknak a története, amelyekkel az egyén önmagára hatást gyakorol, az én technológiái.”^[23]

A neoliberális rendszer hatalomtechnikája a hatalom foucault-i elemzésének vakfoltja. Nem ismeri föl, hogy *a neoliberális uralmi rendszer teljesen kisajátítja magának az én technológiáját*, hogy az állandó önoptimalizálás mint neoliberális éntechnológia nem más, mint az uralom és kizsákmányolás hatékony módja.^[24] A neoliberális teljesítményszubjektum mint „önmaga vállalkozója”^[25] önként és szenvedélyesen kizsákmányolja magát. Az én mint műalkotás egy szép, csalóka látszat, amelyet az én teljes kizsákmányolása érdekében a neoliberális rendszer tart fent.

A neoliberális rendszer hatalomtechnikája kifinomult formát ölt. Nem közvetlenül keríti hatalmába az egyént. Inkább úgy intézi, hogy az egyén magától hasson úgy önmagára, hogy leképeződjön benne az uralmi összefüggés, miközben azt szabadságként értelmezi. Az önoptimalizálás és az alávetettség, a szabadság és a kizsákmányolás itt egybeesnek. A szabadság és a kizsákmányolás ilyen hatalomtechnikai együttfuttatása önkizsákmányolás formájában Foucault előtt rejtve marad.

A „HEALING” MINT „KILLING”

A neoliberális pszichopolitika a kizsákmányolás egyre kifinomultabb formáit fedezi föl. A megszámlálhatatlan self-management workshop, motivációs hétvége, személyiségfejlesztő szeminárium vagy mentális tréning korlátlan önoptimalizálást és hatékonyságnövelést ígér. Ezeket a neoliberális uralomtechnika irányítja, amelynek az a célja, hogy ne csak a munkaidőt, hanem a személy egészségét, a figyelem egészségét, sőt magát az életet kizsákmányolja. Fölfedezi az *embert*, és őt magát teszi kizsákmányolás tárgyává.

Az önoptimalizálás neoliberális imperatívusza egyedül a rendszerben való tökéletes működést szolgálja. A blokkokat, gyöngeségeket és hiányokat kúrálni kell a hatékonyság és a teljesítmény növelése érdekében. Ennek érdekében mindent összehasonlíthatóvá és mérhetővé tesznek és a piac logikájának vetnek alá. Az önoptimalizálást nem a jó élet gondja motiválja. Szükségessége egyedül rendszerszerű kényszerekből, a számszerűsíthető piaci siker logikájából adódik. A szuverenitás kora a lefölözés kora, a javak és szolgáltatások megvonásáé és eltulajdonításáé. A szuverenitás hatalma a rendelkezés és

hozzáférés jogaként jelenik meg. A fegyelmezés társadalma ezzel szemben a termelésre alapoz. Ez az aktív ipari értéktermelés kora. A tényleges értéktermelés e korának vége. A mai finánckapitalizmus egyenesen radikálisan megsemmisíti az értékeket. A neoliberális rendszer a kimerülés^[26] korát vezeti be. Most a pszichét zsákmányolják ki. Így ezt a kort olyan pszichés megbetegedések kísérik, mint a depresszió vagy a kiégés.

Az amerikai tanácsadó irodalom csodaformulája a *healing*. Az önoptimalizálást jelenti, amelynek minden funkcionális gyengeséget, minden mentális blokkot *szét kell kúrálnia* a hatékonyság és a teljesítmény nevében. A folyamatos önoptimalizálás, amely tökéletesen egybevág a rendszer optimalizálásával, pusztító. *Mentális összeomláshoz* vezet. Az önoptimalizálás totális önkizsákmányolásnak bizonyul.

Az önoptimalizálás neoliberális ideológiája vallásos, sőt fanatikus vonásokat ölt. A szubjektíváció új formáját képviseli. Az énen végzett végeérhetetlen munka a protestáns önmegfigyelésre és önvizsgálatra emlékeztet, amely a maga részéről szubjektívációs és uralmi technika. Bűnök helyett itt negatív gondolatok után nyomozunk. Az én ismét magával birkózik, mint ellenséggel. Az evangélikus prédikátorok ma menedzserként és motivációs trénerként tevékenykednek, a korlátlan teljesítmény és optimalizálás új örömhírét hirdetve.

Az emberi személyiséget nem lehet teljesen alávetni a pozitivitás diktátumának. Negativitás nélkül az élet „eltűnt létté”^[27] zsugorodik. Éppen a negativitás tartja elevenen az életet. A fájdalom a *tapasztalat* nélkülözhetetlen összetevője. Az

az élet, amelyik tisztán pozitív érzelmekből és flow-élményekből^[28] állna, nem emberi élet. Az emberi lélek éppen a negativitásnak köszönheti mélységét: „A lélek feszültsége a szerencsétlenségben, amely felszítja erőit, [...] találékonysága és bátorsága a szerencsétlenség elhordozásában, a mellőle nem tágításban, értelmezésében, kihasználásában, s mindaz, amit csak mélységben, titokban, maszkban, szellemben, ravaszságban, nagyságban ajándékul kapott: – nem a szenvedéstől, a nagy szenvedés nevelésétől kapta ajándékba?”^[29]

A korlátlan optimalizálás imperatívusza még a fájdalmat is kizsákmányolja. Anthony Robbins, híres amerikai motivációs tréner írja: „Amikor Ön egy célt tűz maga elé, akkor a CANI-nak, a Constant Never Ending Improvementnek – állandó és soha véget nem érő jobbulásnak – kötelezi el magát! Vallja be, az elégedetlenségéből, a múltó rosszulletek feszültségéből származó nyomás erőt fejleszt. Ez az a fajta fájdalom, amelyre Önnek az életében *szüksége van.*”^[30] Csak azt a fájdalmat tűrik el, amely az optimalizálás céljaira kizsákmányolható.

Azonban a pozitivitás erőszaka pontosan ugyanannyira pusztító, mint a negativitásé.^[31] A neoliberális pszichopolitika a maga tudatiparával elpusztítja az emberi lelket, amely minden, csak nem pozitív gépezet. A neoliberális rendszer szubjektumát az önoptimalizálás imperatívusza teszi tönkre, a kényszer, hogy mindig nagyobb teljesítményt kell elérnie. A healingből killing lesz.

A SOKK

Naomi Klein összeesküvés-elméletekben bővelkedő könyve, a *Sokkdoktrína* első szereplőjét doktor Shocknak hívják. Egy montreali pszichiáter, dr. Ewen Cameron értendő ezalatt. Ő azt hitte, hogy sokkok alkalmazásával megsemmisítheti, kiradírozhatja az ember agyából a rosszat, és aztán ezen a tabula rasán egy új személyiséget építhet fel. Elektrosokkokkal kaotikus állapotba hozta pácienseit, amelynek alapján az egészséges mintapolgárnak kellett volna újjászületnie. Pusztító tevékenységét így egyfajta teremtésnek képzelte. A lélek erőszakos „elformátlanításnak” és „újraformálásnak” lett volna kitéve. Egyszerre kellett volna újraformattálódnia és újraíródnia.

Cameron izolációs fülkékből hozott létre egy panoptikont, amelyben kegyetlen emberkísérleteit végrehajtotta. Ezek kínzókamrákra hasonlítottak. A pácienseket előbb egy hónapon keresztül erős elektrosokkokkal kezelték. Ezzel eltörölték az emlékezetüket. Egyidejűleg tudatmódosító szereket adagoltak. Kezükre és karjukra kartoncsövet húztak, ami megakadályozta, hogy saját testüket érintsék, és így önképükkel foglalkozzanak. Azután hosszan tartó mesterséges altatással megfosztotta páciensei elméjét a benyomásoktól. Csak enni és üríteni

ébresztették fel őket. Ebben az állapotban 30 napig tartották őket. A kórházi személyzetet utasították, hogy tiltsa meg nekik a beszédet. Kórháza a Benthaménál sokkal kegyetlenebb Panoptikon volt.

Cameron kutatásait a CIA pénzelte. Ugyanis a hidegháború kellős közepén került rájuk sor. Szenvedélyes antikommunistaként Cameron azt hitte, hogy kísérleteivel a hidegháború küzdelmeiben vesz részt. Pácienseit a kommunisták kihallgatott foglyaihoz hasonlította.^[32] Eljárása valóban hasonlított a vallatási technikákhoz. És a hidegháborús agymosással és ideológiai harccal állt kapcsolatban. Alapját jó és rossz manicheisztikus elképzelése alkotta. A rosszat el kell törölni, ki kell irtani, és a jóval helyettesíteni. Cameron eljárását a másik vagy az ellenség immunológiai elhárításának *negativitása* határozta meg. Cameron mint dr. Shock maga is az *immunológiai kor* jelensége volt. A sokkot mint immunológiai beavatkozást a másiknak, az idegennek vagy az ellenségnek szánják. Akit le kell fegyverezni, hogy lelkébe másik ideológiát és narratívát lehessen beleírni.

Naomi Klein második szereplője, a második dr. Shock Milton Friedman, a neoliberális piac teológusa. Naomi Klein analógiát mutat ki kettőjük között. Milton Friedman szerint a társadalom katasztrófák utáni sokkos állapota jó alkalom, sőt a legkedvezőbb pillanat a társadalom neoliberális átformálására. A neoliberális rendszer eszerint sokkot alkalmaz. A sokk elformátlanítja és kiüresíti a lelket. Védtelenné teszi, olyannyira, hogy önként aláveti magát a radikális átprogramozásnak. Amíg az embereket még megbénítja,

traumatizálja a katasztrófa, alávetik magukat egy neoliberais átformálásnak: „Friedman küldetése, miképpen Cameroné is, a »természetes« egészségi állapothoz való visszatérésen alapult – egy olyan kiindulópont, amikor még minden egyensúlyban volt, mielőtt az emberi befolyás a folyamatokat eltorzító mintákat vitt volna a rendszerbe. Míg Cameron az emberi elmét próbálta ebbe a letisztult állapotba visszavinni, Friedman egész társadalmak mintáinak megszüntetéséről álmodozott, hogy visszatérhessen a tiszta kapitalizmus mindenféle zavaró tényezőitől – kormányzati szabályozóktól, kereskedelmi gátaktól vagy éppen meggyökeresedett érdekektől – mentes formájához. Cameronhoz hasonlóan, Friedman arról is meg volt győződve, hogy a gazdasági folyamatok erősen torzultak, és csak úgy juthatunk vissza egy »bűnbeesés előtti« állapothoz, ha a gazdaságot szándékosan komoly sokkhatásoknak vetjük alá, s csak a »keserű pirula« lenyelése árán tüntethetők el a torzítások és a káros mintázatok.”^[33]

Naomi Kleint sokkelmélete teljesen vakká teszi a voltaképpeni neoliberais pszichopolitika iránt. A sokkterápia eredeti fegyelmezési technika. Csak a fegyelmezés társadalmában vethetőek be ilyen erőszakos pszichiátriai beavatkozások. Ezek a biopolitikai kényszerintézkedések közé tartoznak. Pszicho-fegyelmezésként ortopédiai jellegűek. A neoliberais hatalomtechnika ezzel szemben nem gyakorol fegyelmező kényszert. Az elektrosokk hatásmódja alapján különbözik a neoliberais pszichopolitikától. Hatását a pszichés tartalmak bénításának és megsemmisítésének köszönheti. A neoliberais pszichopolitikát ezzel szemben a *pozitivitás* uralja.

Negatív fenyegetések helyett *pozitív ösztönzésekkel* dolgozik. Nem „keserű orvosságot”, hanem *lájkot* alkalmaz. Hízeleg a léleknek, ahelyett hogy sokszerűen megrázná és megbénítaná. Elcsábítja a lelket, elébe megy, ahelyett hogy ellenkezne vele. Gondosan följegyzí vágyait, igényeit és kívánságait, ahelyett hogy „elformátlanítaná”. Prognózisok segítségével elébe megy a cselekvésnek, sőt előre elvégzi, ahelyett hogy keresztülhúzná. A neoliberális pszichopolitika *okospolitika*, tetszeni, kielégíteni akar, nem pedig elnyomni.

A BARÁTSÁGOS BIG BROTHER

Az „újbesz”^[34] az ideális nyelv neve Orwell felügyeleti államában. Feladata az egész „régibesz” kiszorítása. Az újbesz egyetlen célja a gondolatok játékterének beszűkítése. Évről évre kevesebb szó van, és a tudat játéktere egyre kisebb. A főszereplő Winston egyik barátja, Syme a szavak megsemmisítésének szépségéről áradozik. A gondolatbűnöket eleve lehetetlenné teszi, hogy a hozzájuk szükséges szavakat eltávolítsák az újbesz szótárából. Így a szabadság fogalmával is végeznek. Orwell felügyeleti állama már ebben a tekintetben is alapvetően különbözik a digitális panoptikontól, amely mértéken felül kihasználja a szabadságot. A mai információs társadalomhoz nem a szavak megsemmisítése, hanem megsokasítása illenék.

Orwell regényét a hidegháború szelleme és az ellenségesség negativitása uralja. Az ország folytonos háborúban áll. Julia, Winston szerelme egyenesen azt gyanítja, hogy a Londonra naponta hulló bombákat maga a Nagy Testvér pártja lövi ki, hogy az embereket félelemben és rettegésben tartsa. A „nép ellenségét” Emmanuel Goldsteinnek hívják. Ő a kormányzat

megbuktatására törekvő földalatti összeesküvő hálózat vezetője. A Nagy Testvér ideológiai háborút folytat Goldsteinnel. A „teleképen” naponta „Két Perc Gyűlöletet” sugároznak Goldstein ellen. Az „Igazságminisztériumban” pedig, amely voltaképpen hazugságminisztérium, a múltat ellenőrzi és igazítják hozzá az ideológiához. A pszichotechnika, amelyet Orwell felügyeleti államában alkalmaznak, az agymosás elektrosokkal, alvásmegvonással, magánzárkával, drogokkal és testi kínzással. A „Bőségminisztérium” pedig (az újbeszben: „Minibő”) gondoskodik arról, hogy ne legyen elég fogyasztási cikk hozzáférhető. Mesterséges hiányt hoznak létre.

Orwell felügyeleti állama a teleképekkel és a kínzókamrákkal alapvetően különbözik az internettel, okostelefonnal és Google-szemüveggel felszerelt digitális panoptikontól, amelyben a korlátlan szabadság és kommunikáció látszata uralkodik. Itt nem kínoznak, hanem twittereznek és posztolnak. Itt nincs titokzatos „Igazságminisztérium”, az igazságot átláthatóság és információ helyettesíti. Nem a múlt ellenőrzése, hanem a jövő pszichopolitikai irányítása az új hatalmi koncepció.

A neoliberális rendszer hatalomtechnikája nem tiltó, protektív vagy elfojtó, hanem prospektív, megengedő és projektív jellegű. A fogyasztást nem nyomják el, hanem maximálják. Nem hiányt, hanem fölösleget, sőt a pozitivitás túlzott mértékét hozzák létre. Mindannyiunkat az köt le, hogy kommunikálunk és fogyasztunk. A negativitás elve, amely Orwell felügyeleti államát még meghatározta, átadja helyét a pozitivitás elvének. A szükségleteket nem nyomják el, hanem

fölkeltik. A kínzással kikényszerített vallomások helyébe az önkéntes kitárulkozás lép. A kínzókamrát az okostelefon helyettesíti. A Big Brother arca most *barátságos*. A felügyeletet *barátságossága* teszi olyan hatékonná.

Bentham Nagy Testvére láthatatlan ugyan, de mindenütt jelen lévő a foglyok fejében. Bensővé tették. A digitális panoptikonban ezzel szemben senki sem érzi úgy, hogy felügyelnek rá vagy fenyegetik. A „felügyeleti állam” kifejezés ezért nem igazán alkalmas a digitális panoptikon jellemzésére. Ott szabadnak érzi magát az ember. De éppen ez az *érzett szabadság* a probléma, amely Orwell felügyeleti államából teljesen hiányzik.

A digitális panoptikon foglyai önkéntes kitárulkozását hasznosítja. Az önkizsákmányolás és az önátvilágítás ugyanazt a logikát követi. Mindkét esetben a szabadság kizsákmányolására kerül sor. A digitális panoptikonból hiányzik a Big Brother, aki akaratunk ellenére információkat csikar ki belőlünk. Sokkal inkább szabad elhatározásból tárulkozunk ki, leplezzük le magunkat.

Legendás az Apple reklámspotja, amely 1984-ben a Szuperkupa közvetítése alatt villódzott a képernyőn. Ebben az Apple úgy állította be magát, mint aki megszabadít minket Orwell felügyeleti államától. Egy ütemre lépkedve akarat nélküli és apatikusnak látszó munkások érkeznek egy nagy csarnokba, és a Nagy Testvér fanatikus beszédét követik a teleképen. Ekkor berohan egy lány, nyomában a gondolatrendőrséggel. Akadálytalanul előrefut, hullámszó keble előtt egy nagy pörölyt tart. Elszántan odafut a Nagy Testvérhez,

és a pörölyt teljes erejéből a teleképhez vágja, amely erre lángolva felrobban. Az emberek felocsúdnak az apátiából. Egy hang bejelenti: „Január 24-én az Apple Computer forgalomba hozza a Macintosht. És látni fogják, 1984 miért nem lesz »1984«.” Az Apple üzenetével ellentétben az 1984-es év nem a felügyeleti állam végét hozta, hanem az ellenőrzés újfajta társadalmának kezdetét, amely hatékonyságban sokszorososan felülmúlta Orwell felügyeleti államát. A kommunikáció maradéktalanul egybeesik az ellenőrzéssel. Mindenki önmaga panoptikonja.

AZ ÉRZELMEK KAPITALIZMUSA

Manapság inflálódott az érzésről vagy az érzelemről szóló beszéd. Az érzelmeket több tudományág kutatja. Az ember egyszer csak nem *animal rationale* többé, hanem érzelmi lény. De arra alig kérdeznek rá, honnan ez a hirtelen érdeklődés az érzelmeik iránt. A tudományos érzelemkutatások nyilvánvalóan nem gondolnak utána saját tevékenységüknek. Rejtve marad előttük, hogy az érzelem konjunktúrája mindenekelőtt a gazdasági folyamatokkal áll összefüggésben. Ráadásul teljes a fogalmi zűrzavar. Hol érzelemről, hol érzésről/érzékről,^[35] hol affektusról beszélnek.

Az érzés/érzék nem azonos az érzelemmel. Beszélünk például nyelvérzékről, labdaérzékről vagy együttérzésről. Nyelvérzelem vagy együttérzelem nincs. Nyelvaffektus vagy együttaffektus ugyancsak nem létezik. A szomorúság is egy érzés. A szomorúság affektusa vagy a szomorúság érzelme idegenül hangzik. Az érzelem és az affektus valami puszta szubjektív jelent, miközben az érzés/érzék valami objektívra utal.

Az érzés elbeszélést tesz lehetővé. Narratív hossza vagy tágassága van. Se az affektus, se az érzelem nem *elbeszélhető*. Az érzés válsága, amely a mai színházban megfigyelhető, ugyancsak az elbeszélés válsága. Az érzések narratív színháza ma egy harsány *affektus-színháznak* adja át a helyét. A hiányzó elbeszélés helyett egy affektustömeget pakolnak a színpadra. Az érzéssel ellentétben az affektus nem nyit *teret*. Egy lineáris *pályát* keres magának, ahol lerakodhat. A digitális médium is affektusmédium. A digitális kommunikáció az *azonnali* affektuslevezetésnek kedvez. A digitális kommunikáció, már az időbelisége miatt is, inkább affektusokat, mint érzéseket továbbít. A shitstorm affektusáradat, és jellemző a digitális kommunikációra.

Az érzés *megállapít*. Azt mondjuk: az az érzésem, *hoggy*... Ezzel szemben nem mondhatjuk: az az affektusom vagy érzelmem, *hoggy*... Az érzelem nem *megállapítás*, hanem *cselekvőség*. Cselekedetekre vonatkozik. Továbbá intencionális és célirányos. Az érzés nem szükségképpen intencionális szerkezetű. A szorongás érzésének gyakran nincs konkrét tárgya. Ebben különbözik a félelemtől, amely intencionálisan strukturált. A nyelvérzék sem intencionális. Ez különbözteti meg egy nyelvi *kifejezéstől*, amely *expresszív*, vagyis *emotív*. Lehetséges kozmikus együttérzés, óceánszerű világ-érzés, amelyek nem egy meghatározott személyre irányulnak. Se az érzelem, se az affektus nem rendelkezik azzal a tágassággal, amely az érzést kitünteti. A szubjektivitás fejeződik ki bennük.

Az érzésnek az időbelisége is más, mint az érzelmenek. Megenged egy *tartamot*. Az érzelmek lényegesen illékonyabbak

és rövidebb tartamúak, mint az érzések. Az affektus gyakran egyetlen pillanatra korlátozódik. Az érzéssel ellentétben az érzelem nem mutat *állapotot*. Az érzelem nem *áll*. Nincs *nyugalomérzelem*. A *nyugalomérzés* minden további nélkül elképzelhető. Az *érzelmi állapot* kifejezés paradoxonnak hangzik. Az érzelem dinamikus, szituatív és performatív. Az érzelem kapitalizmusa éppen ezeket a tulajdonságokat zsákmányolja ki. Az érzés ellenben, hiányzó cselekvősége miatt, nehezen kizsákmányolható. Az affektus sem performatív, hanem inkább eruptív. Hiányzik a *performatív irányultsága*.

A *hangulat* mind az érzéstől, mind az érzelemtől különbözik. Még több objektivitással rendelkezik, mint az érzés. Egy térnek ilyen vagy olyan hangulata lehet. A hangulat egy *ígylétet* fejez ki. Az érzelmek ezzel szemben éppen egy ígyléttől való eltérésként jelentkeznek. Egy hely áraszthat például barátságos hangulatot. Így egészen objektív valami. Ezzel szemben barátságos érzelem vagy barátságos affektus nincs. A hangulat nem intencionális és nem performatív. Olyan valami, *amiben benne vagyunk*. Egy *bennlétet* jelenít meg. Így *statikus* és *együttállásszerű*, miközben az érzelem *dinamikus* és *performatív*. Az érzelmet nem a bennlét *mibenje*, hanem a *hova* különbözteti meg. Az érzést pedig a *mi iránt* jelöli meg.

Gefühle in Zeiten des Kapitalismus című könyvében Eva Illouz egyáltalán nem ad választ arra a kérdésre, miért örvendenek az érzések éppen a kapitalizmus korában ilyen konjunktúrának. Ráadásul az érzéseket és az érzelmeket minden fogalmi megkülönböztetés nélkül állítja egymás mellé. És nincs túl sok értelme a kapitalizmus korának érzéseire

vonatkozó kérdést a kapitalizmus korai szakaszára időzíteni: „Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művének központi tétele az érzelmek szerepére vonatkozik a gazdasági cselekvésben, mely szerint a fáradhatatlan vállalkozói tevékenység középpontjában az isteni megalapozhatatlansága által kiváltott szorongásaffektusok állnak.”^[36] A „szorongásaffektus” hibás fogalom. A szorongás egy érzés. Időbeliséggel rendelkezik, ami az affektussal nem egyeztethető össze. Az nem konstans állapot. Hiányzik belőle az az állandóság, ami az érzést kitünteti. Éppen a szorongás állandó érzése vezet fáradhatatlan vállalkozói tevékenységhez. És a kapitalizmus, amelyet Weber elemez, a tőkefelhalmozás aszketikus kapitalizmusa, amely inkább racionális, semmint emocionális logikát követ. Nem jut el az érzelmeket tőkésítő fogyasztói kapitalizmusig. A fogyasztói kapitalizmusban ezenkívül jelentéseket és érzelmeket árulnak és fogyasztanak. A fogyasztás ökonómiája nem a használati értéken, hanem az érzelmi vagy kultikus értéken alapul. Illouz ugyancsak kevésbé veszi számításba azt a körülményt, hogy az érzelem csak az immateriális termelés kapitalizmusában tesz szert jelentőségre. Csak manapság lép elő az érzelem termelőeszközzé.

Illouz a továbbiakban rámutat, hogy a durkheimi szociológia kedvenc fogalma, a szolidaritás egy „érzelemnyaláb”, amely a társadalmi szereplőket a társadalom központi szimbólumához köti. Összefoglalóan megállapítja, hogy „a modernitás kanonikus szociológiai elméletei hallgatólagosan tartalmazzak, ha nem is egy teljesen kiérlelt érzelemelméletet, legalább egy egész sor vonatkozást egyes érzelmekre, mint a szorongás, a

szereket, a becsvágy, a közömbösség, a büntudat – mindezek az érzelmek a modern korszakhoz vezető törésekről szóló legtöbb történeti és szociológiai elbeszélésben jelen vannak”.^[37] A különböző szociológiai elméletek itt felsorolt hivatkozásai az érzelemre egyáltalán nem magyarázzák meg az érzelem *mai* konjunktúráját. Azonkívül, Illouz nem különbözteti meg fogalmilag az érzést, az érzelmet és az affektust. A „közömbösség” és a „büntudat” se nem affektus, se nem érzelem. Csak a büntudat *érzésének* volna értelme.

Illouz előtt nyilvánvalóan rejtve marad, hogy az érzelem *mai* konjunktúrája végső soron a neoliberalizmusra vezethető vissza. A neoliberális rendszer az érzelmet erőforrásként használja nagyobb termelékenység és teljesítmény elérése érdekében. A termelés egy bizonyos szintjén a *racionalitás*, amely a fegyelmező társadalom közege, határokba ütközik. Kényszerként, gátlásként lesz érzékelhető. Hirtelen ridegnek, merevnek hat. Az *emocionalitás* lép a helyébe, amely a szabadság érzésével, a személy szabad kibontakozásával jár együtt. Szabadnak lenni annyi, mint szabad folyást engedni az érzelmeknek. Az érzelem kapitalizmusa a szabadságot használja fel. Az érzelmet a szabad szubjektivitás kifejeződéseként üdvözik. A neoliberális hatalomtechnika pontosan ezt a szabad szubjektivitást zsákmányolja ki.

A racionalitást objektivitás, általánosság és állandóság jellemzi. Így szemben áll az *emocionalitással*, amely szubjektív, szituatív és illékony. Az érzelmek mindenekelőtt az állapot változásai, az érzékelés módosulásai során keletkeznek. Ezzel szemben a racionalitás a tartammal, az állandósággal és a

szabályossággal jár együtt. A stabil viszonyokat részesíti előnyben. A neoliberális ökonómia, amely a termelés fokozása érdekében egyre inkább leépíti a folytonosságot, és egyre több változékonyságot épít be, a termelési folyamat emocionalitását fokozza. A kommunikáció felgyorsulása is az emocionalitás fokozásának kedvez, hiszen a racionalitás *lassúbb*, mint az emocionalitás. Mondhatni, *sebesség nélküli*. A gyorsítás kényszere így *az érzelem diktatúráját* eredményezi.

A fogyasztói kapitalizmus ezenkívül a vásárlási kedv és a szükségletek felkeltésére is az érzelmeket használja. Az *emotional design* modellálja az érzelmeket, emocionális mintákat alakít ki a fogyasztás maximálása érdekében. Manapság végső soron nem dolgokat, hanem érzelmeket fogyasztunk. A dolgokat nem lehet vég nélkül fogyasztani, az érzelmeket igen. Az érzelmelek a használati értéken túl bontakoznak ki. Ezáltal a fogyasztás új, végtelen birodalmát nyitják meg.

A fegyelmezés társadalmában, ahol az embernek mindenekelőtt működni kell, az érzelmelek inkább zavart jelentenek. Ezért ki kell küszöbölni őket. A fegyelmezés társadalmának „koncentrált ortopédiája” érzelemmentes gépet kell hogy kialakítson egy formátlan masszából. A gépek akkor működnek a legjobban, ha az érzelmelek vagy érzéseket teljesen kikapcsolják.

Az érzelem mai konjunktúráját nem utolsósorban az új, immateriális termelési mód alapozza meg, amelyben a kommunikatív interakció egyre nagyobb jelentőséget kap.

Ezúttal már nemcsak a kognitív, hanem az érzelmi kompetenciára is kereslet van.

E fejlődés nyomán az egész személy *befalazódik* a termelési folyamatba. A Daimler-Chrysler egyik közleménye ezt így fogalmazza meg: „Mivel a magatartási tényező is fontos szerepet játszik a szolgáltatások biztosításában, ezek értékelésében fokozott mértékben figyelembe vesszük munkatársaink szociális és érzelmi kompetenciáját.”^[38] Most már a szociális képességeket, a kommunikációt, sőt magát a magatartást is kizsákmányolják. Az érzelmeket „nyersanyagként” veszik igénybe a kommunikáció optimalizálása érdekében. A Hewlett-Packardnál azt mondják: „A HP olyan vállalat, amelyet a kommunikáció, a kapcsolatok szelleme jár át, olyan vállalat, amelyben az emberek kommunikálnak egymással és közelednek egymáshoz. Egy affektív viszony.”^[39]

A vállalatvezetésben ma paradigmaváltás zajlik. Az érzelmeik jelentősége egyre nagyobb. A racionális menedzsment helyét az *emocionális menedzsment* foglalja el. A mai menedzser búcsút vett a racionális cselekvés elvétől. Egyre jobban hasonlít egy *motivációs trénerhez*. A motiváció az emócióval áll kapcsolatban. A *móció* összeköt. A pozitív érzelmeik a motiváció fokozásának katalizátorai.

Az érzelmeik performatívak abban az értelemben, hogy meghatározott cselekvéseket idéznek elő. Mint *hajlamok* a cselekvés energetikai, sőt érzéki alapját képezik. Az érzelmeiket a limbikus rendszer irányítja, amely az ösztönök székhelye is. A cselekvésnek azt a reflexió előtti, félig tudatos, testi-ösztönös

szintjét alkotják, amelynek az ember gyakran nincs is igazán a tudatában. A neoliberális pszichopolitika az érzelemmel vérteti fel magát, *hogy a cselekvést ezen a reflexió előtti szinten befolyásolhassa*. Az érzelmeken keresztül mélyen beavatkozik a személyiségbe. Így a személy pszichopolitikai irányításának rendkívül hatékony médiumát képviseli.

A JÁTSZMÁSÍTÁS

A nagyobb produktivitás generálása érdekében az érzelmei kapitalizmusa kisajátítja a játékot is, amely eredetileg *a munka mása* volt. Játszmásítja az élet és a munka világát. A játék érzelmeivel tölti fel, sőt dramatizálja a munkát, és ezáltal fokozza a motivációt. A gyors sikerélménnyel és jutalmazási rendszerrel nagyobb teljesítményt és kizsákmányolást ér el. A játékos az érzelmeivel sokkal elkötelezettebb, mint egy racionálisan cselekvő vagy pusztán csak működő munkás.

A játék sajátos időben zajlik. Az azonnali sikerélmény és jutalmazás jellemzi. Olyan dolgok, amelyeknek előbb lassan be kell érniük, nem játszmasíthatóak. Ami hosszú és hosszadalmas, az nem egyeztethető össze a játék időbeliségével. A vadászat például megfelel a játékmódnak, míg egy paraszt tevékenysége, aki a lassú érésre, a csendes növekedésre van utalva, minden játszmasításból kivonja magát. Az élet pedig nem változtatható maradéktalanul vadászattá.

A munka játszmasítása a *homo ludens*t zsákmányolja ki. Az ember *játshva* veti alá magát az uralmi összefüggésnek. A „lájkok”, „barátok” vagy „követők” jutalmazási logikájával a közösségi média is a játékmódnak van alárendelve. A

kommunikáció játszmasítása annak kommercializálásával jár együtt. De az emberi kommunikációt rombolja.

„Egy hulla uralja a társadalmat – a munka hullája”, kezdődik a *Kiáltvány a munka ellen*, amelyet Robert Kurz körének *Válság-csoportja* alkotott.^[40] A gazdagság termelése a mikroelektronikai forradalom következtében egyre inkább elszakadt az emberi munkától. A társadalom azonban még soha nem volt ennyire munkástársadalom, mint ebben a posztfordiánus korban, amely a munkát egyre fölöslegesebbé teszi. A kiáltvány rámutat, hogy főképpen éppen a politikai baloldal magyarázta túl a munkát. Nem csupán az ember lényegévé magasztosította, hanem ezáltal a tőke állítólagos ellenfogalmává misztifikálta. Nem magát a munkát tekintette botrányosnak, hanem a tőke általi kizsákmányolását. Ezért az összes munkáspárt programja mindig csak a munka felszabadítását tűzi ki célul, és nem a felszabadítást a munka *alól*. A munka és a tőke csak ugyanannak az éremnek a két oldala.

Ma a termelőerők nagyon magas szintje ellenére sem köszönt be „a szabadság birodalma, [...] ahol megszűnik a munka, melyet a nyomor és a külső célszerűség határoz meg”.^[41] Marx végső soron *a munka elsődlegességéhez* ragaszkodik. Így „a szabadidő gyarapítása”, mint „a legnagyobb termelőerő”, vissza kell hogy hasson „a munka termelőerejére”.^[42] Ezzel a szükségszerűség birodalma gyarmatosítja a szabadság birodalmát. A szabadidő „mint magasabb tevékenységre való idő” a birtokosát olyan „más szubjektummá változtatta”, amelyik nagyobb termelőerővel rendelkezik, mint a csak

dolgozó szubjektum. A szabadidő mint „az egyén teljes fejlődésére szolgáló idő” hozzájárul „az *állótőke* termeléséhez”. Így tőkésíthető a tudás. A szabadidő növekedése növeli, modern kifejezéssel, a *humán tőkét*. A pihenést, amely céltalan és kényszermentes cselekvésre volna alkalmas, kisajátítja a tőke. „Lévén ez a[z álló]tőke maga az ember”, mondja Marx. Az ember a maga „általános intellektusával” maga is tőkévé változik át. A valódi szabadságot azonban csak az élet teljes megszabadítása tenné lehetővé a tőkétől, ettől az új transzcendenciától. A tőke transzcendenciája lezárja az utat *az immanencia mint élet* felé.

Marx feltételezésével szemben a termelőerők és termelési viszonyok dialektikája nem vezet szabadsághoz. Inkább egy új kizsákmányolási viszonyba gabalyít bele minket. Ezért Marxszal együtt túl kell jutnunk Marxon, hogy a szabadságot, sőt a szabad időt valóban magunkénak tudhassuk. Ezt egyedül a munka másiktól várhatjuk, egy egészen más erőből, amely már nem termelőerő, és nem is hagyja, hogy termelőerővé változtassák, vagyis egy olyan *életmódtól*, amely már nem *termelési mód*, sőt egyenesen *teljesen improduktív valami*. Jövőnk azon múlik, képesek leszünk-e a termelésen túl *a használhatatlannak hasznát venni*.

Az ember luxuslény. A luxus eredeti értelmében nem fogyasztói jelenség. Sokkal inkább olyan életmód, amely szabad a szükségszerűségtől. A szabadság az eltérése, a szükségszerűség *luxálásán* alapul. A luxus transzcendálja az intencionalitást, a ráfordítás vesződségét. Ma a luxust a fogyasztás sajátítja ki. A mértéktelen fogyasztás

szabadsághiány, kényszer, amely megfelel a munka szabadsághiányának. A luxus mint szabadság, akárcsak a játék, csak a munkán és a fogyasztáson túl elgondolható. E tekintetben az aszkézissel rokon. Az igazi szabadság a csapongónak, az elengedettnek, a burjánzóknak, az értelmetlennek, a túláradónak, a fölöslegesnek köszönhető, vagyis a szükségszerűség, a munka és a teljesítmény, a cél luxálásának. Ma azonban még a túláradót is a tőke sajátította ki, megfosztva ezáltal emancipációs potenciáljától. A luxushoz tartozik továbbá a játék, de csak a munka- és termelési folyamatról leválasztva. A játszmasítás mint termelőeszköz tönkreteszi a játék emancipációs potenciálját. A játék a dolgok egészen más használatát teszi lehetővé, amely megszabadítja őket a tőke teológiájától és teleológiájától.

Nem sokkal ezelőtt egy nagyon szokatlan esetről adtak hírt Görögországból. Mindenekelőtt azért olyan szokatlan, mert éppen egy olyan országban történt, amely annyit szenved a tőke igája alatt. Olyan esemény, amely kiváltképpen *jelzésszerű*, amely *a jövő jeleként* hat. Gyerekek egy ház romjai között egy nagy köteg bankjegyet találtak. Egészen más módon használták fel. Játszottak vele és szétszaggatták. Ezek a gyerekek talán jövőnket előlegezik meg: *A világ romokban hever. Úgy játszunk a romok között, mint azok a gyerekek játszanak bankjegyekkel, és szétszaggatják őket.*

A „profanálás” azt jelenti, hogy azokat a dolgokat, amelyek az istenekhez tartoztak, és ezáltal nem voltak az emberek számára használhatóak, visszaadjuk szabad felhasználásra az embereknek.^[43] Azok a görög gyerekek *profanálták* a pénzt,

amikor egy egészen más használatnak, nevezetesen a játéknak engedték át.

A profanálás a pénzt, amelyet ma annyira fetisizálnak, egy csapásra profán játékszerré változtatta.

Agamben a vallást, religiót a *relegere* igéből vezeti le. Jelentése 'figyelmesnek, ébernek lenni', vagyis ügyelni a szent dolgokra, és gondoskodni arról, hogy különválasszuk őket a többitől. Ez a különválasztás lényeges a vallásban. A profanálás azt jelenti, hogy ezzel az éberséggel szemben *tudatosan hanyag viselkedést* tanúsítunk. Azok a gyerekek is Görögországban hanyag viselkedést tanúsítottak a pénzzel szemben, amikor egyszerűen játszottak vele és szétszaggatták. A profanálás ezáltal *a szabadság gyakorlása*, amely megszabadít minket a transzcendenciától, a szubjektiváció minden formájától. A profanálás ezáltal *az immanencia játékerét* nyitja meg.

A gondolkodásnak két formája van, a munkálkodó gondolkodás és a játszi gondolkodás. Mind Hegel, mind Marx gondolkodását a munka elve uralta. Heidegger *Lét és idője* még ugyancsak a munkának tartozik, „gond”-jában vagy „szorongás”-ában az „éppíglét” nem játszik szerepet. Csak később fedezi föl a játékot, amely az „elengedettség” alapul. Így magát a világot is játékként értelmezi. „Egy még alig sejtett, elgondolt játéktér nyitottságát” sejtí.^[44] A heideggeri „idő-játéktér” olyan téridőre utal, amely mentes a munka minden formájától. *Eseménytér*, amelyben a *pszichológia* mint a szubjektiváció eszköze egészében meghaladott.

A BIG DATA

Kolumbusz tojása

Bentham Kolumbusz tojásához hasonlítja Panoptikonját. A fegyelmezés minden zárt környezetében alkalmazható, és a foglyok nagyon hatékony felügyeletét teszi lehetővé.^[45] Bentham úgy véli, hogy Panoptikonja drámai fordulópontot jelenthet a társadalmi rend tekintetében: „Mit szólnának ahhoz, ha ennek az elvnek széles körű elterjedést eredményező fokozatos átvétele végül oda vezetne, hogy a civilizált társadalom arculatán egy egyáltalán nem sejtett dráma kezdene kibontakozni?”^[46]

Vajon a Big Data is Kolumbusz tojásának fog bizonyulni a digitális ellenőrzés társadalmában, sokkal hatékonyabbnak, mint a benthami Panoptikon? Vajon a Big Data valóban képes lesz arra, hogy ne csupán felügyelje, hanem pszichopolitikai irányításnak vesse alá az embereket? Ismét egy egyáltalán nem sejtett dráma bontakozik ki a civilizált társadalom arculatán?

A Big Data mindenesetre az ellenőrzés nagyon hatékony formáját teszi lehetővé. „Mi 360 fokos szögben biztosítunk rálátást vevőire” – így hangzik az amerikai Acxiom Big Data vállalat szlogenje. A digitális panoptikon valóban 360 fokos

szögben biztosít rálátást foglyaira. A benthami Panoptikon az optikai perspektíván alapul. Ezáltal elkerülhetetlenek a holtzögek, amelyekben a foglyok észrevétlenül átadhatják magukat saját titkos kívánságaiknak és gondolataiknak.

A digitális felügyelet azért olyan hatékony, mert *nem perspektivikus*. Mentess a perspektivikus korlátozásoktól, amelyek az analóg optikát jellemzik. A digitális optika minden látószögből lehetővé teszi a felügyeletet. Így kiküszöböli a holtzögeket. Az analóg, perspektivisztikus optikával ellentétben még a pszichébe is képes belelátani.

A dataizmus

David Brooks a *New York Times*-ben adatforradalmat jelent be. Bejelentése olyan látónki, mint Chris Anderson *The End of Theory*-je volt. „Dataizmus”-nak nevezi az új vallást: „Ha megkérdeznék tőlem, milyen filozófia van ma eljövendőben, akkor azt felelném: a dataizmus. Most lehetőségünk van nagy tömegű adat összegyűjtésére. Ez a képesség bizonyos kulturális feltevést látszik maga után vonni, mely szerint mindent, amit meg lehet mérni, meg is kell mérni; mely szerint az adatok olyan átlátszó és megbízható lencsét alkotnak, ami lehetővé teszi az emocionális vagy ideológiai elfogultságok kiszűrését; mely szerint az adatok figyelemreméltó dolgokra, például a jövő előrejelzésére tesznek minket képessé. [...] Az adatforradalom csodálatos eszközt ad a kezünkbe a jelen és a jövő megértéséhez.”^[47]

A dataizmus egy *második felvilágosodás* nyomatékával lép föl. Az *első felvilágosodásban* a *statisztika* tette képessé az embert arra, hogy megszabadítsa a tudást a mitológiai tartalmaktól. Ezért az első felvilágosodás lelkesen ünnepelte a statisztikát. A statisztika láttán Voltaire egyenesen egy mitológiától megtisztított történelemre vágyott. A statisztika, így Voltaire, „kíváncsivá teszi azt, aki a történelmet polgárként és filozófusként szeretné olvasni”. A statisztika által átértékelt történelem filozófiai lenne: „A statisztika számai az *alap*, ahonnan Voltaire minden olyan történelemmel szembeni *módszeres* bizalmatlanságának hangot tud adni, amely csak elbeszélésként létezik: a *régi történelem* történetei ellen, amelyek ezért Voltaire számára mindig a mitológiaival határosak.”^[48] A statisztika Voltaire számára a felvilágosodást jelenti. A mitologikus elbeszéléssel egy *objektív, számokra alapozott, számüzemű tudást* állított szembe.

A *második felvilágosodás* kulcsszava az *átláthatóság*. A számok transzparens közeget alkotnak. A dataizmusról szóló *New York Times*-cikk szerint is „átlátszó és megbízható lencsét”. A második felvilágosodás imperatívusza így hangzik: Mindennek adattá és információvá kell válnia. Az adat-totalitarizmus vagy adat-fetisizmus lelkesíti át a második felvilágosodást. A dataizmus, amely azt hiszi, hogy képes maga mögött hagyni minden ideológiát, maga is ideológia. A dataizmus egy *digitális totalitarizmushoz* vezet. Szükség van ezért egy *harmadik felvilágosodásra*, amely arról világosít föl minket, hogy a digitális felvilágosodás szolgátságba csap át.

A Big Data a szubjektív önkénytől kell hogy megszabadítson minket. Eszerint az intuíció nem a tudás magasabb formáját képviseli. Sokkal inkább pusztán szubjektív valami, szükségintézkedés, amely az objektív adatok hiányát hidalja át. Komplex helyzetekben e szerint az érvelés szerint vak. Magára az elméletre is az ideológia gyanúja vetül. Ha elég adat áll rendelkezésre, akkor fölösleges. A második felvilágosodás a tisztán *adatüzemű* tudás kora. Chris Anderson profetikus retorikája szerint: „Vége az emberi magatartás minden elméletének, a lingvisztikától a szociológiáig. Felejtsék el a rendszerelméletet, az ontológiát és a pszichológiát is. Ki tudná megmondani, miért teszi az ember azt, amit tesz? Egyszerűen csak teszi, és mi képesek vagyunk példa nélkül álló pontossággal lekövetni és megmérni. Ha elég adat áll rendelkezésre, a számok magukért beszélnek.”^[49]

Az első felvilágosodás közege az értelem. Az értelem nevében azonban elnyomták a képzelőerőt, a testiséget és a vágyakat. A felvilágosodás fatális dialektikája szerint ez barbárságba csap át. Ugyanez a dialektika fenyegeti a második felvilágosodást, amely az információra, az adatokra és az átláthatóságra hivatkozik. A második felvilágosodás az erőszak új formáját idézi elő. A felvilágosodás dialektikája szerint a mítoszok lerombolásának igényével fellépő felvilágosodás minden lépésével a mitológiába gabalyodik. „...a felvilágosodás átcsap pozitivizmusba, annak a mítoszába, aminek esete fennáll...”^[50] Adorno azt mondaná, hogy az átláthatóság is csak a mítosz másik neve, hogy a dataizmus egy hamis világosságnak felel meg. Ugyanez a dialektika teszi, hogy az ideológiával

szemben álló második felvilágosodás is egy ideológiába, sőt *az adatok barbarizmusába* csap át.

A dataizmus digitális dadaizmusnak bizonyul. A dadaizmus is lemond minden értelem-összefüggésről. A beszéd minden értelemtől mentes lesz: „Az élet történéseinek se kezdetük, se végük. Minden nagyon idiotikusan zajlik. Ezért minden egyforma. Az egyszerűség neve Dada.”^[51] A dataizmus nihilizmus.^[52] Teljesen lemond az értelemről. Az adatok és számok additívak, nem narratívak. Az értelem viszont a narráción alapul. Az adatok az értelem hiányát töltik ki.

A számokat és adatokat ma nem csupán abszolutizálják, hanem szexualizálják és fetisizálják is. A „számszerűsített ént” egyenesen mintha libidinális energia hajtaná. A dataizmus libidinális, sőt pornográf vonásokat mutat. A *dataisták* adatokkal párosodnak. Eközben „dataszexuálisokról” is szó van. Ők „kérlelhetetlenül digitálisak”, és az adatokat „szexinek” tartják.^[53] A *digitus* a *phallosz*hoz közelít.

A számszerűsített én

Az egész digitális kort az élet mérhetőségének és számszerűsíthetőségének hite uralja. A „számszerűsített én” is ennek a hitnek hódol. A testet szenzorokkal látják el, amelyek automatikusan számokat termelnek. Méri a testhőmérsékletet, a vércukorszintet, a kalóriafelvételt, a kalóriafogyasztást, a test mozgásprofilját vagy zsírtartalmát. Regisztrálják a pulzusszámot meditáció közben. Még a lazításnál is a

teljesítmény és a hatékonyság számít. A lelkiállapotokat, kedélyállapotokat és mindennapi tevékenységeket is feljegyzik. Az ilyen önfelmérés és önkontroll a testi és szellemi teljesítmény fokozására szolgál. A puszta adattömeg azonban, amely eközben felhalmozódik, nem válaszol a kérdésre: *ki vagyok én?* A „számszerűsített én” is az én dadaisztikus technikája, amely minden értelmétől megfosztja. Az ént az értelmetlenségig adatokra bontják.

A számszerűsített én mottója így hangzik: „Self Knowledge through Numbers”, önismeret számok által. Egyedül csak adatokból és számokból azonban, bármennyire átfogóak legyenek is, nem születik önismeret. A számok semmit sem *beszélnek el* az énről. A számolás nem elbeszélés.^[54] Az én azonban egy elbeszélésnek köszönhető. Nem a számolás, hanem az elbeszélés vezet önmagunk megtalálásához vagy az önismerethez.

Az antik törődés önmagunkkal is az önmagunkról szóló feljegyzések gyakorlatához kötődött. A *publicatio sui* (Tertullianus) az önmagunkkal való törődés lényeges összetevője: „Az írás ugyancsak jelentős volt az önmagunkkal való törődés kultúrájában. Az önmagunkkal való törődés legfontosabb eljárásai közé tartozott, hogy az ember följegyzéseket készített önmagáról, azzal a szándékkal, hogy később újra elolvassa őket; hogy az ember értekezéseket és leveleket küldött barátainak, hogy segítsen nekik; hogy az ember naplót vezetett, hogy az igazságokat, amelyekre szüksége volt, a maga számára újraalkalmazhassa.”^[55]

A *publicatio sui* egy igazságtörekvésnek kötelezi el magát. Az önmagunkról szóló följegyzések az én etikáját szolgálják. A dataizmus ezzel szemben minden *etikától* és *igazságtól* megfosztja a self-trackinget, amelyet az önkontroll puszta *technikájává* tesz. Az összegyűjtött adatokat nyilvánosságra is hozzák és kicserélik. A self-tracking így egyre inkább önfelügyeletre hasonlít. A mai szubjektum önmaga vállalkozója, aki önmagát zsákmányolja ki. Egyidejűleg önmaga felügyelője is. Az önkizsákmányoló szubjektum munkatábort vezet magának, amelyben egyszerre tettes és áldozat. Önmagát átvilágító, önmagát felügyelő szubjektumként önmaga panoptikonját működteti, amelynek egyszerre foglya és őre. A digitalizált, hálózatra kapcsolt szubjektum *önmaga panoptikonja*. A felügyelet így mindenkire egyenként rá van bízva.

Az élet totális jegyzőkönyvezése

Manapság minden kattintás, amelyet végrehajtunk, minden keresőszó, amelyet megadunk, eltárolódik. A hálózatban tett minden lépésünket megfigyelik és rögzítik. Életünk teljes egészében leképeződik a digitális hálózatban. Digitális alkatunk személyiségünk, lelkünk nagyon pontos lenyomatával szolgál, talán pontosabban és teljesebben, mint önmagunkról alkotott képünk.

A hozzáférhető hálózati címek mennyisége ma jóformán korlátlan. Lehetséges minden használati tárgyhoz internetes

címet rendelni. Maguk a tárgyak információk aktív forrásai lesznek. Tudósítanak életünkről, tetteinkről, szokásainkról. A Web 2.0-nak, a személyek internetjének kibővítése Web 3.0-vá, a tárgyak internetjévé teljessé teszi a digitális ellenőrzés társadalmát. A Web 3.0 az élet totális jegyzőkönyvezését teszi lehetővé. Most már a naponta használt tárgyak fognak felügyelni ránk.

Mintegy a totális digitális emlékezet foglyai vagyunk. A benthami Panoptikonból ehhez képest hiányzik a följegyzés hatékony rendszere. Csak egy „rendszabálygyűjtemény” létezik, amely a végrehajtott büntetéseket és azok okait tartalmazza. A fogvatartottak életét nem jegyzőkönyvezik. A Big Brother előtt amúgy is rejtve marad, mit gondolnak valójában, vagy mit kívánnak maguknak. Ellentétben az esetleg nagyon feledékeny Big Brotherrel, a Big Data nem felejt semmit. A digitális panoptikon már ezért is hatékonyabb, mint a benthami.

A Big Data és az adatbányászat az amerikai választási küzdelemben ténylegesen Kolumbusz tojásának bizonyul. A jelöltek 360 fokos szögben rálátnak a választókra. Különböző forrásokból óriási adattömeget gyűjtenek össze vagy akár vásárolnak meg, és úgy kapcsolják össze ezeket, hogy nagyon pontos választói profilokat tudnak létrehozni. Ezáltal betekintést nyernek a választók magánéletébe vagy akár pszichéjébe is. Bevetik a *micro-targeting*et, hogy a választókat személyre szabott üzenetekkel szólítsák meg és *befolyásolják*. A *micro-targeting* mint a hatalom mikrofizikájának gyakorlása *adatüzemű pszichopolitika*. Intelligens algoritmusok azt is lehetővé teszik, hogy a választói viselkedésről prognózisokat

állítsanak fel, és az üzeneteket optimalizálják. A személyre szabott üzenetek alig különböznek a személyre szabott reklámoktól. A választás és a vásárlás, az állam és a piac, a polgár és a fogyasztó egyre jobban hasonlít egymáshoz. A micro-targeting a pszichopolitika általános eljárása lesz.

A népszámlálás, amely a fegyelmezés társadalmának *biopolitikai* eljárása, csak *demográfia*ilag és nem *pszichológia*ilag kiértékelhető anyaggal szolgál. A biopolitika nem tesz lehetővé finom beavatkozást a pszichébe. A digitális pszichopolitika ezzel szemben képes arra, hogy előretekintően beavatkozzon a pszichikus folyamatokba. Esetleg *gyorsabb* is, mint a szabad akarat. Így képes utolérni azt. Ez azonban *a szabadság végét* fogja jelenteni.^[56]

A digitális tudattalan

A Big Data talán olvashatóvá teszi olyan vágyainkat, amelyeknek magunk sem vagyunk tudatában. Hiszen bizonyos helyzetekben olyan hajlamok ébrednek bennünk, amelyek kivonják magukat tudatunk ellenőrzése alól. Gyakran nem is tudjuk, miért érezzük hirtelen szükségét valaminek. Az, hogy egy nő terhességének meghatározott hetében egy meghatározott termékre vágyik, olyan korreláció, amelynek nincs tudatában. Egyszerűen csak megvásárolja a terméket, de nem tudja, miért. *Így van ez.* Az így-van-ez talán pszichikai szomszédja az *Es*-nek, amely kivonja magát a tudatos *Én* ellenőrzése alól. Így tekintve a Big Data *az Es-ből*

pszichopolitikailag kizsákmányolható *Én-t csinál*. Ha a Big Data hozzáférést kínál cselekedeteink és hajlamaink tudattalan birodalmához, akkor elképzelhető olyan pszichopolitika, amely mélyen beavatkozik pszichénkbe, és kizsákmányolja azt.

Walter Benjamin szerint a filmkamera hozzáférhetővé teszi az „optikai tudattalant”. „A nagytotál kitágítja a teret, a lassítás pedig az időt. [...] Egyértelmű tehát, hogy más természet tárul fel a kamera, illetve a szem előtt. Főként azáltal más, hogy az ember révén tudattal átszótt tér helyébe egy öntudatlanul átszótt tér lép. [...] Ha nagyjából szokványos is a mozdulat, amivel az öngyújtó vagy a kanál után nyúlunk, ettől még szinte semmit nem tudunk a kezünk és a fém közt valójában lejátszódó történésről, nem is szólva arról, hogy mindez hogyan ingadozik különböző kedélyállapotaink során. Itt avatkozik be a kamera a maga segédeszközeivel: a buktatással és az emeléssel, a megszakítással és izolálással, a folyamat megnyújtásával és sűrítésével, a kicsinyítéssel és nagyítással. Az optikai tudattalánról csak rajta keresztül szerzünk ismereteket, ahogyan az ösztönös tudattalánról a pszichoanalízis segítségével.”^[57]

A Big Data a filmkamerához hasonlítható. Ugyanígy nagyítaná ki az emberi cselekedeteket digitális lupeként az adatbányászás, és tárná fel a tudattal áthatott cselekvés mögött a tudattalannal áthatottat. A Big Data mikrofizikája láthatóvá tenné az *actomokat*, vagyis a mikro-cselekvéseket, amelyek kivonják magukat a tudat ellenőrzése alól. A Big Data képes volna olyan kollektív cselekvésmintákat is napfényre hozni, amelyeknek az emberek egyenként nincsenek tudatában.

Ezáltal hozzáférhetővé válna a *kollektív tudattalan*. Az „optikai tudattalan” analógiájára a mikrofizikai vagy mikropszichikai vonatkozásrendszer *digitális tudattalannak* nevezhetnénk. A digitális pszichopolitika így képes lenne azon a szinten uralni a tömegek viselkedését, amely kivonja magát a tudat ellenőrzése alól.

A Big Deal

A Big Data ma nemcsak a *Big Brother*, hanem a *Big Deal* alakjában is jelentkezik. A Big Data először is nagy üzlet. A személyes adatokat fáradhatatlanul pénzzé teszik és kommercializálják. Az embereket ma gazdaságosan kizsákmányolható adatcsomagokként tárgyalják és kezelik. Így maguk is áruvá válnak. És a Big Brother és a Big Deal szövetségesek. A felügyelet állama és a piac egybeesik.

Az Acxiom adatcég kereken háromszáz millió személy, azaz majdnem az összes amerikai állampolgár adataival kereskedik. Az Acxiom eközben többet tud az amerikai állampolgárokról, mint az FBI. Az Acxiomnál 70 csoportba osztják az embereket. A katalógusban áruként kínálják ezeket. Minden célra eladó valami. A csekély gazdasági értékű embereket „waste”-nek, azaz „hulladék”-nak minősítik. A magasabb piaci értékű fogyasztók a „Shooting Star” csoportban találhatóak. Harminchat–negyvenöt évesek, dinamikusak, korán reggel fölkelnek kocogni, nincsenek gyerekeik, de házasok, szeretnek utazni és a *Seinfeld* tévésorozatot nézni.

A Big Data egy új, *digitális osztálytársadalom* létrejöttét teszi lehetővé. A „hulladék” kategóriába sorolt emberek a legalsóbb osztályhoz tartoznak. Az alacsony pontértékű személyektől megtagadják a hiteleket. Így lép a panoptikon mellé egy „nonoptikon”^{[58].[59]} A panoptikon a rendszer bezárt foglyait felügyeli. A nonoptikon ezzel szemben olyan eljárás, amely a rendszertől idegen vagy a rendszerrel szemben ellenséges személyeket mint nemkívánatosakat azonosítja és *kizárja*. A klasszikus panoptikon a fegyelmezést szolgálja. A nonoptikon viszont a rendszer biztonságáról és hatékonyságáról gondoskodik.

A digitális nonoptikon a gazdaságilag értéktelen embereket hulladékként azonosítja. A hulladék olyasmi, amit el kell távolítani: „Fölöslegesek, emberi hulladékok, a társadalom kivetettjei – egyszóval: szemét. A »szemét« a haszontalanság megtestesítője; a »szemétdombon« a helye mindennek, ami nem megmenthető, ami használhatatlan. A legtöbb, ami a szeméttől kitelik, ténylegesen az, hogy bepiszkolja és eltorlaszolja a tereket, amelyeket egyébként nyereségesen hasznosítani lehetne. A nonoptikon legfőbb célja annak biztosítása, hogy a szemetet az »értékes« termékektől különválassa, és félretegye a szemétdombra szállítás céljából.”^[60]

Felejtés

Az emberi emlékezet narratíva, elbeszélés, amelyhez a felejtés szükségképpen hozzátartozik. A digitális emlékezet ezzel szemben hiánytalan addíció és felhalmozás. A tárolt adatok megszámlálhatóak, de nem elbeszélhetőek. A tárolás és lehívás alapvetően különbözik az emlékezéstől, amely narratív folyamat. Az önéletrajz is narratív emlék-irat. A timeline ezzel szemben nem beszél el. Az pusztán az események vagy információk előszámlálása és addíciója.

Az emlékezés dinamikus, eleven folyamat, amelyben különböző idősíkok interferálnak és befolyásolják egymást. Állandó átíráson és átrétegződésen esik át. Freud is élő organizmusként fogja föl az emberi emlékezetet: „Tudod, azzal a feltételezéssel dolgozom, hogy pszichikai mechanizmusunk egymásra rétegződésből keletkezett, és ennek során az emlékezetnyomok meglévő anyaga időről időre új vonatkozások szerinti átrendeződésnek, átíródásnak van kitéve. Elméletem lényeges újdonsága tehát az az elgondolás, hogy az emlékezet nem egyszerűen, hanem többszörösen létezik, különböző típusú jelekkel rögzítve.”^[61] Tehát nem létezik a múlt, amely változatlan marad, és ugyanabban a formában előhívható. A digitális emlékezet a múlt indifferens, *kísértetszerű* pontjaiból áll. Teljesen hiányzik belőle a kiterjedt időhorizont, ami *az élő időbeliségét* alkotja. A digitalizált élet ezáltal elveszíti elevenességét. A digitális időbelisége a kísérteté.

Szellem

A Big Data abszolút tudást sugall. Minden mérhető és számszerűsíthető. A dolgok elveszítik mostanáig rejtve maradt, titkos összefüggéseiket. Az emberi viselkedésnek is pontosan előrejelezhetőnek kell lennie. Ez a tudás új korszakát jelenti be. A korrelációk helyettesítik az okozatiságot. Az *így-van-ez* helyettesíti a *hogyan-t*. A valóság adatüzemű számszerűsítése teljesen számúzi a tudásból a *szellemet*.

Hegel, a szellem filozófusa szemében a mindentudás, amelyet a Big Data ígér, abszolút tudatlanságnak tűnne. Hegel *Logikája* a tudás logikájaként olvasható. Eszerint a korreláció a tudás legprimitívebb fokozatát képviseli. Egy erős korreláció *A* és *B* között azt mondja, hogy ha *A* változik, akkor *B*-nél is változás következik be. A korrelációról tudhatja az ember, milyen erős, de azt egyáltalán nem, hogy *miért* van így. Ez *egyszerűen így van*. A korreláció a valószínűség viszonya, és nem a szükségszerűségé. Ezt mondja: *A gyakran együtt jár B-vel*. Ebben különbözik a korreláció az oksági viszonytól. Azt a szükségszerűség jellemzi: *A okozza B-t*.

Az okság nem a legmagasabb tudásfokozat. A kölcsönhatás komplexebb viszonyt jelent, mint az oksági viszony. Ezt mondja: *A és B feltételezik egymást. A és B között szükségszerű összefüggés áll fenn. Ám A és B összefüggését a kölcsönhatás szintjén sem ragadtuk meg még: „Ha megállunk annál, hogy egy adott tartalmat csupán a kölcsönhatás szempontjából nézünk, ez valóban teljességgel fogalom nélküli magatartás.”*^[62]

Majd csak a „fogalom” hoz létre tudást. Ez a *C*, amely *A*-t és *B*-t *magában foglalja*, és ezáltal *fogjuk fel A-t és B-t*. Az a magasabb összefüggés, amely *A*-t és *B*-t átfogja, és amelyből

kiindulva *A* és *B* viszonya megalapozható. *A* és *B* így „egy magasabb rendű harmadik” mozzanatai. A *tudás* csak a fogalom szintjén lehetséges: „A fogalom bennelakozik magukban a dolgokban; fölfogni azt, miáltal azok, amik, s megérteni egy tárgyat, annyi, mint fogalmát tudatossá tenni.”^[63] Csak *C*, a mindent átfogó *fogalom* nyomán lehetséges *A* és *B* korrelációjának tökéletes *felfogása*. A Big Data csak csökevényes tudást bocsát rendelkezésünkre, nevezetesen korrelációkat, amelyekkel semmit sem *fogunk föl*. A Big Data *fogalomtalan és szellemtelen*. Az abszolút tudás, amit a Big Data sugall, az abszolút nemtudással esik egybe. A fogalom olyan egység, amely mozzanatait *magába zárja és magában foglalja*. Formája a *következtetés*, amiben minden *benne foglaltatik*. „Minden következtetés”, azaz: „Minden: fogalom.”^[64] Az abszolút tudás az abszolút következtetés. „Az abszolútum definíciója pedig [...] az, hogy következtetés.”^[65] A folytonos *addíció* nem képez következtetést. A következtetés nem *addíció*, hanem *narráció*. Az abszolút következtetés olyasmi, ami *kizárja* a további addíciót. A következtetés mint narráció az addíció ellentéte. A Big Data tisztán *additív*, és soha nem jut el a következtetésig vagy a lezárásig. A Big Data által létrehozott korrelációkkal és addíciókkal ellentétben az elmélet *a tudás narratív formáját* képviseli.

A szellem következtetés, olyan egész, amelyben a részek értelmesen *megszüntette-megőrződnek*. Az egész egy zárt forma. Szellem nélkül a világ pusztá addíciókká esik szét. A szellem képezi *bensőségét és összeszedettségét*, amely mindent *magába szed*. Az elmélet is következtetés, amely a részeket

magában foglalja és magába zárja. Az „elmélet vége”, amit Chris Anderson hirdet, végső soron búcsú a szellemtől. A Big Data egészen összezsugorítja a szellemet. A tisztán adatüzemű szellemtudomány voltaképpen nem szellemtudomány többé. A totális adattudás abszolút nemtudás a szellem nullpontján.

A logika tudománya szerint „minden ésszerű: következtetés”.

[66] A következtetés Hegelnél nem a formális logika kategóriája. Egy következtetés akkor adódik, amikor egy folyamat kezdete és vége értelmes összefüggést, értelmet létrehozó egységet képez. Így a narráció, szemben a puszta addícióval, következtetés. A tudás következtetés. A rituálék és ceremóniák is zárt formák.[67] Egy narratív folyamatot ábrázolnak. Így saját idővel, saját ritmussal és ütemmel rendelkeznek. Narratívák lévén, ellenállnak a gyorsításnak. Ahol ezzel szemben a zárt formák szétesnek, ott minden megállás nélkül szétfolyik. A totális gyorsítás egy olyan világban következik be, amelyben minden additívvá vált, és minden narratív feszültség, minden függőleges feszültség veszendőbe ment.

Ma az észlelés maga is képtelen következtetés levonására, mert a végtelen digitális hálózatban rohan tovább. Totálisan szétszóródik. Következtetésre csak a kontemplatív elidőzés képes. A következtetés jelképe *a szem becsukása*. A képek és információk gyors váltakozása lehetetlenné teszi a szem becsukását, a kontemplatív következtetést. Ha minden, ami ésszerű, következtetés, akkor a Big Data korszaka *ész nélküli korszak*.

Esemény

Amikor a 17. században felfedezték a statisztikai módszert, az egyaránt izgalomba hozta a tudósokat, a szerencsejátékosokat, a költőket és a filozófusokat. Nagy lelkesedéssel rohanták meg az újonnan fölfedezett statisztikai valószínűséget és szabályszerűséget. Ez az eufória minden ízében összevethető a Big Datával. Akkoriban arra készítette az embereket, hogy visszanyerjék bizalmukat az isteni gondviselésben a világ esetlegességével szemben. Így hangzik a címe John Arbuthnot 18. századi értekezésének a népesedéssziszatiztikáról: *An Argument for Divine Providence, taken from the Regularity observ'd in the British Births of both Sexes (Az isteni gondviselés mellett szóló érv, a két nem születésszámának Britanniában megfigyelhető szabályszerűsége alapján)*. A hímnemű újszülöttek sziszatiztikailag kimutatott többletében a nőneműekkel szemben a filozófusok egyenesen az isteni gondviselést vélték fölfedezni, és a háborút igazolták vele.

Kant is hagyja, hogy elragadja egy törvényszerűség felismerésének lehetősége sziszatiztikai számítás révén, és beépíti teleologikus történelemfölfogásába. Egyfelől az akarat szabadságából indul ki. Másfelől mindjárt korlátozza is. A szabad akarat megnyilvánulásait, nevezetesen az emberi cselekedeteket, mint minden más természeti adottságot, általános természeti szabályok határozzák meg. Ha „nagyban” vesszük szemügyre az emberi akaratok szabadságának játékát, akkor egy törvényszerűsége ismerünk. Bármilyen szabály nélkülinek tűnjenek is az egyes szubjektumok cselekedetei, ami

az emberi nemet illeti, „az eredeti adottságok szüntelenül előrehaladó, jóllehet lassú fejlődése” figyelhető meg. Ezután Kant a statisztika számaira hivatkozik: „Ezért látszik úgy, mintha a házasságok, az ezekből származó születések és a halálozás, mivel az emberek szabad akarata oly nagy befolyással van rájuk, nem volnának semmiféle szabálynak alávetve, melynek alapján ezeknek a számát számítások útján előre meg lehetne állapítani; és mégis, a nagy országokban évenként végzett kimutatások azt igazolják, hogy mindez éppen úgy állandó természettörvények szerint megy végbe, mint az olyannyira kiszámíthatatlan időjárás, amelyet egyenként és esetenként nem lehet ugyan előre meghatározni, de amely egészben mégsem mulasztja el, hogy a növények növekedését, a folyók futását és más természeti dolgokat a maguk egyenletes, szakadatlan menetében fenntartsa. Egyes emberek, sőt egész népek sem igen gondolnak arra, hogy miközben mindegyik külön saját értelme szerint, a saját, a másikkal gyakran ellenkező szándékát követi, észrevétlen a természet előtte ismeretlen szándéka, mint valami vezérfonál szerint jár el és olyan valaminek az előmozdításán fáradozik, amelyért, ha tudatossá válnék előtte, nem valami különös mértékben lelkesednék.”^[68]

Az első felvilágosodás lényegi kapcsolatban áll a statisztikai tudásba vetett hittel. Rousseau „volonté générale”-ja is egy statisztikai-matematikai művelet eredménye. Az általános akarat *mindennemű kommunikáció nélkül* képződik.^[69] Statisztikai középértékekből adódik: „A közakarat gyakran eltér az általános akarattól; ez utóbbi csak a közérdeket nézi, míg az

előbbi a magánérdeket, s nem több a különös akaratok összegénél. De ha a különös akaratokból elveszük azt, amiben az egyik több vagy kevesebb a másiknál, márpedig ezek a különbségek kölcsönösen megsemmisítik egymást, úgy a kivonás eredményeként az általános akarat marad fenn.”^[70]

Rousseau kifejezetten hangsúlyozza, hogy az általános akarat megállapítása nem igényel kommunikációt, sőt, azt egyenesen ki kell zárnia. A kommunikáció torzítja a statisztikai objektivitást. Rousseau tehát megtiltja a politikai pártokat és egyesületeket. Demokráciája eszmecsere és kommunikáció nélküli demokrácia. Ez a statisztikai módszer a tömeg és igazság szintézisét állítja elő.^[71] A kérdésre, hogy miről ismerhető meg a jó kormányzás, Rousseau biopolitikai választ ad. Tartózkodik attól, hogy a kérdést erkölcsileg közelítse meg. A politikai egyesülés célja nem más, mint tagjainak fennmaradása és jóléte. A legbiztosabb ismérv ezért a népesség növekedése. Vitathatatlanul az a kormányzat a legjobb, amely alatt a polgárok „gyorsabban sokasodnak és szaporodnak”. Rousseau így kiált fel: „Számok tudói, most rajtatok a sor: számoljatok, mérjetelek, hasonlítottassatok.”^[72]

A mai Big Data-eufória nagyon hasonlít a 18. század statisztika-eufóriájára. Akkor hamarosan ellenállás ébredt a statisztikai ész ellen, mindenekelőtt a romantikusok részéről. Az átlag és a normalitás megvetése a romantika alapaffektusa. A statisztikailag valószínűvel az egyszerűt, a valószínűtlent, a váratlant szegezik szembe. A romantika a szokatlant, az abnormálist és a szélsőségest kultiválta a statisztikai normalitással szemben.^[73]

A statisztikai ész megvetésében Nietzsche is osztozott. „A statisztika bebizonyítja, hogy a történelemnek törvényei vannak. Persze, bebizonyítja, milyen közönséges és undorítóan egyforma a tömeg. Athénban kellett volna statisztikával foglalkoznotok! Akkor éreztétek volna a különbséget! Minél alacsonyabb és egyéniségétől megfosztottabb egy tömeg, annál szigorúbban érvényesül a statisztikai törvény. Ha a sokaság finomabb és nemesebb összetételű, a törvényt nyomban elviszi az ördög. És egészen fönt, a nagy szellemeknél már egyáltalán nem számolhattok: például mikor házasodtak meg a nagy művészek! Reménytelenek vagytok, ha itt egy törvényszerűséget kerestek. Tehát: amennyiben törvények mutathatóak ki a történelemben, azok semmit sem érnek, és a történelem, vagyis az, ami történt, sem ér semmit.”^[74] A statisztika nem „a történelem színpadán cselekvő nagy személyiségeket veszi figyelembe, hanem csak a statisztákat”. Nietzsche szembefordul azzal a fajta történelemmel, „amely a nagy tömegmozgásokat tekinti fontosnak és legfőbbnek a történelemben, és a nagy embereket csak mint ezek legnyilvánvalóbb kifejeződését, mintegy az áramló víz felszínén láthatóvá váló buborékokat veszi tekintetbe”.

Nietzsche szemében a statisztika számai csak azt bizonyítják, hogy az ember csordalény, hogy „az emberek *az egyformává válásban gyarapodnak*”. Ez az *uniformizálás* jellemzi az átláthatóság mai információs társadalmát. Amikor mindennek azonnal láthatóvá kell lennie, az eltérések alig lehetségesek. Az átláthatóság konformitáskényszer eredményez, amely a másikat, az idegent, az eltérőt kiiktatja. A Big Data

mindenekelőtt a kollektív magatartási mintákat teszi láthatóvá. A dataizmus maga is *az egyformává válásban gyarapodást* erősíti. Az adatbányászat nem különbözik alapvetően a statisztikától. A korrelációk, amelyeket feltár, a statisztikailag valószínűt jelenítik meg. Statisztikai átlagértékeket számítanak ki. A Big Data így nem fér hozzá az egyszerihez. A Big Data teljesen *vak az eseményre*. Az emberi jövőt, a történelmet nem a statisztikailag valószínű, hanem a valószínűtlen, az *egyszeri*, az *esemény* fogja meghatározni. A Big Data tehát *vak a jövőre* is.

A SZUBJEKTUMON TÚL

Nietzsche szerint az ember „naturalizálásához” tartozik „a készenlét arra, ami abszolút váratlan, ami áthúzza számításainkat”.^[75] Minden *esemény*, amely az addig érvényeset, a fennálló rendet keresztezi, éppen olyan kiszámíthatatlan és váratlan, mint egy *természeti esemény*. Kivonja magát minden számítás és előrejelzés alól. Egyszerűen egy *merőben új állapot* kezdete. Az *esemény* egy *kívült* hoz játékba, amely feltöri a szubjektumot, és kiszakítja alávetettségéből. Az események törések és diszkontinuitások, amelyek *új, szabad tereket* nyitnak meg.

Foucault Nietzschéhez csatlakozva a történelem olyan elgondolása mellett áll ki, amely „az eseményt a maga lényegi egyediségében lépteti színre”. Foucault „eseményen” „egy erőviszonyban beálló fordulatot” ért, „egy hatalom megdőlését, egy nyelv újrahasznosítását és az addigi beszélők elleni alkalmazását”.^[76] Az esemény során *váratlanul* egy *másik nyelvet* beszélünk. Az *addigi bizonyosság megtörését* idézi elő azáltal, hogy a lét egészen más konstellációját *hívja* életre. Az események olyan fordulatok, amelyek során az uralom megdől,

összeomlik. Egy esemény olyasmit enged elő-állni, ami a korábbi állapotból teljesen hiányzott.

Az *élménnyel* ellentétben a *tapasztalat* diszkontinuitáson alapul. A tapasztalat változást jelent. Foucault egy interjújában megjegyzi, hogy a *tapasztalat* Nietzschnél, Blanchot-nál és Bataille-nál arra szolgál, hogy „a szubjektumot elszabadítsa önmagától, hogy többé ne legyen önmaga vagy hogy megsemmisüléséig vagy feloldódásáig jusson el”.^[77] Szubjektumnak lenni alávetettséget jelent. A *tapasztalat* a szubjektumot alávetettségéből szakítja ki. Ellentétben az *élmény* vagy az *érzelem* neoliberális pszichopolitikájával, amely a szubjektumot még inkább belebonyolítja az alávetettségbe.

Foucault az életművészetet a szabadság gyakorlásaként fogja föl, amely egy egészen más életformát hoz létre. Ez a pszichologizálás megszüntetéseként megy végbe: „Az életművészet azt jelenti, hogy végzünk a pszichológiával, és önmagunkból, valamint más egyénekekkel együtt olyan sajátosságokat, vonatkozásokat és minőségeket hozunk létre, amelyeknek nincs nevük. Ha erre nem vagyunk képesek, akkor élni nem érdemes az élet.”^[78] Az élet művészete szembefordul a szubjektíváció érdekében alkalmazott „pszichológiai terrorral”.

A neoliberális pszichopolitika olyan uralmi technika, amely pszichológiai programozást és irányítást alkalmazva az uralkodó rendszert stabilizálja és tartja fenn. Az élet művészetének mint a szabadság gyakorlásának ezért a pszichológiátlanítás formáját kell öltenie. Lefegyverzi a pszichológiát mint az alávetés médiumát. A szubjektumot

pszichológiátlanítja, sőt *kiüresíti*, hogy szabaddá váljon egy olyan életforma számára, amelynek még nincs neve.

AZ IDIOTIZMUS

Deleuze 1981-es Spinoza-előadásában megjegyzi: „À la lettre, je dirais: ils font les idiots. Faire l’idiot. Faire l’idiot ça a toujours été une fonction de la philosophie.”^[79] Az idiótát játszani a filozófia egyik feladata. A filozófia kezdettől fogva szoros kapcsolatban áll az idiotizmussal. Minden filozófus, aki egy új nyelvhasználatot, egy új nyelvet, egy új gondolkodást hozott létre, szükségképpen idióta kellett legyen. Csak az idióta fér hozzá az *egészen máshoz*. Az idiotizmus a gondolkodás számára egy *eseményekből és egyediségekből álló immanenciamezőt* nyit meg, amely mentes minden szubjektívációtól és pszichologizálástól.

A filozófia története idiotizmusok története. Szókratész, aki csak azt tudja, hogy nem tud, idióta. Ugyancsak idióta Descartes, aki mindent kétségbe von. A *cogito ergo sum* idiotizmus. A gondolkodás visszahúzódása egy másik kezdést tesz lehetővé. Descartes *gondolkodik*, miközben *a gondolkodást gondolja*. A gondolkodás visszanyeri szüzességét azáltal, hogy önmagára vonatkozik. Deleuze a karteziánus idiótával szemben egy másik idiótát léptet fel: „A régi idióta evidenciákat akart, amelyekhez önerőből jut el, miközben kétségbe vont mindent

[...]. Az új idióta nem akar evidenciákat [...], ő az abszurdot akarja. Ez már a gondolkodás másik képe. A régi idióta az igazat akarta, az új azonban az abszurdot akarja a gondolkodás hajtóerejévé, azaz teremtőerővé tenni.”^[80]

Manapság szinte eltűnni látszik a kívülálló, a bolond vagy az idióta típusa a társadalomból. A digitális totális hálózat és totális kommunikáció jelentősen fokozza a konformitáskényszert. A konszenzus erőszaka elnyomja az idiotizmust. Botho Strauss jól tudja, mi a különbség a mai konformizmus és a polgári konvenció között: „Neki, az idiótának úgy tűnik, mintha mindenki más egymással finoman egyeztetve beszélne. A legelviselhetőbb hangulati szintre leszabályozva. [...] Ez egy sokkal rugalmatlanabb konvenció, mint a polgári korokból ismert korábbi.”^[81]

Az idióta idioszinkráziás. Az idioszinkrázia szó szerint a testnedvek sajátos keverékét és az ebből származó túlérzékenységet jelenti. Ahol a kommunikáció gyorsítása van érvényben, ott az idioszinkrázia, mivel immunológiailag elhárítja a másikat, akadályt jelent. Blokkolja a korlátlaná tett kommunikatív cserét. A kommunikáció felgyorsításához tehát immunszuppresszióra van szükség. Az immunreakciót erőteljesen elnyomják, hogy az információ és a tőke körforgását felgyorsítsák. A kommunikáció ott éri el maximális sebességét, ahol hasonló hasonlóra reagál. A másság vagy idegenség ellenállása és önfejlősége ezzel szemben lassítja a hasonlók sima kommunikációját. A kommunikáció éppen *a hasonlók poklában* éri el legnagyobb sebességét.

A kommunikáció- és konformitáskényszer tekintetében az idiotizmus a szabadság gyakorlását jelenti. Az idióta lényege szerint a kötetlen, a hálózatba nem kötött, az informálatlan. A minden kommunikációtól és hálózatosságtól mentes, *időtlen kívül* lakója: „Az idióta leszakított rózsaként forgolódik a céltudatos emberek – a konszenzus emberei – örvénylő folyójában. Egy csodálatos egyetértés befogadottja, osztályosa.”^[82]

Az idióta a modern eretnek. A herézis eredetileg *választást* jelent. Az eretnek tehát olyan valaki, akinek *szabad választása* van. Van bátorsága eltérni az ortodoxiától. Bátran megszabadul a konformitáskényszertől. Az idióta mint eretnek a konszenzus erőszakával szembeni ellenállás alakja. Megmenti a kívülállás csodáját. A fokozódó konformitáskényszerre való tekintettel ma sürgetőbb szükség volna, mint bármikor, az *eretnek tudat* erősítésére.

Az idiotizmus szembeszegül a neoliberális uralommal, a totális kommunikációval és a totális felügyelettel. Az idióta nem „kommunikál”. Hiszen a nem-kommunikálhatóval kommunikál. Így hallgatásba burkolózik. Az idiotizmus *a hallgatás, a csönd és a magány szabad tereit* hozza létre, amelyekben lehetséges olyasmint mondani, amit tényleg mondani érdemes. Deleuze már 1995-ben meghirdette *a hallgatás* ilyen *politikáját*. Az ellen a neoliberális pszichopolitika ellen irányul, amely egyenesen kikényszeríti a kommunikációt és a közlést: „Ma már nem az jelenti a nehézséget, hogy nem nyilváníthatunk szabadon véleményt, hanem az, hogy létrehozzuk a magány és a hallgatás olyan

szabad tereit, amelyekben mondhatót találunk. Az elnyomó erők már nem a véleménynyilvánításban akadályoznak minket. Ellenkezőleg: egyenesen kényszerítenek rá. Micsoda megszabadulás, ha egyszer nem kell semmit mondanunk, hallgathatunk, hiszen csak akkor van lehetőségünk megalkotni valami igazán ritkát: valamit, ami tényleg érdemes arra, hogy kimondjuk.”^[83]

Az *idiot savant* egy egész más tudás birtokosa. Túlemelkedik a vízszintes, a *puszta informáltságon és hálózatiságon*: „Az *idiot savant*, ahogy eredetileg az autistákat nevezték, mint fogalom felszabadítható és az olyan kalandorra alkalmazható, aki nem egymással, hanem mással áll kapcsolatban.”^[84] Az idiotizmus egy szűz teret nyit meg, a távlatot, amelyre a gondolkodásnak szüksége van, hogy egy egészen más nyelvet kezdjen használni. Az *idiot savant*, akárcsak az oszlopszent, a távolságból él. Egy függőleges feszültség magasabb rendű azonosulásra teszi képessé, miáltal érzékeny lesz az *eseményekre, a jövőből érkező üzenetekre*: „...sztilita, oszlopszent, antenna. A mérhetetlen üzenet hullámai a szent szájában olyan bódulatot idéznek elő, mint azok a gyöngé jelzések, amelyeket az idióta fog föl a világból.”^[85]

Az intelligencia *választást jelent valamik között (inter-legere)*. Annyiban nem egészen szabad, amennyiben egy rendszerhez kötött *között* foglya. Nem fér hozzá a *kívülihez*, mert csak egy rendszeren belüli opciók között választhat. Tehát nem rendelkezik valóban *szabad választással*, hanem csak a rendszer által készen adott kínálatok *választékával*. Az intelligencia egy rendszer logikájához igazodik.

Rendszerimmanens. A mindenkori intelligenciát a mindenkori rendszer határozza meg. Az intelligencia tehát nem fér hozzá az *egészen máshoz*. A vízszintes lakója, miközben az idióta a függőlegest érinti azáltal, hogy elhagyja az eleve uralkodó rendszert, vagyis az intelligenciát: „Az ostobaság belseje törékeny és átlátszó, mint egy lepkeszárny, a meghaladott intelligenciától csillogó.”^[86]

Az immanencia: egy élet... című utolsó írásában Deleuze az immanenciát a boldogság receptjévé magasztosítja: „Azt mondhatnánk, a tiszta immanencia Egy Élet és semmi más. Nem immanencia az életben, sokkal inkább az immanens a semmiben, egy élet maga. Egy élet az immanenciák immanenciája, az abszolút immanencia: tökéletes képesség, tökéletes boldogság.”^[87] Az immanencia ennél fogva valami immanens, ami „a semmiben van”, mert nem valami máshoz, csak magához képest immanens. Így „az immanenciák immanenciája”. Semminek sincs *alávetve*. Inkább elég önmagának. Az életnek ezen az immanenciaszintjén semmiféle uralmi rendszer nem rendezkedhet be. A tőke *transzcendenciaként* nyilvánul meg, amely az életet elidegeníti önmagától. Az *immanencia* mint *élet* megszünteti ezt az elidegenedési viszonyt.

A tiszta immanencia a nehezen pszichologizálható vagy szubjektíválható *üresség*. Az immanens élet *az ürességtől könnyebb, gazdagabb, sőt szabadabb*.^[88] Az idiótára nem az egyéniség vagy a szubjektivitás, hanem az egyszerűség jellemző. Így a gyerekekkel rokon, akik még nem egyének, nem személyiségek. Éppígy létét nem egyéni tulajdonságok, hanem

személytelen *események* alkotják: „Így mintegy hasonlítanak egymáshoz a gyerekek a korai életkorban, és még alig rendelkeznek egyéniséggel; de vannak egyszeri vonásaik, egy mosoly, egy gesztus, egy fintor, események, amelyeknek nincsenek szubjektív ismérveik. A kisgyermeket egy immanens élet hatja át, ami pusztán képesség, és egyenesen boldogság a szenvedéseken és esendőségeken túl.”^[89] Az idióta olyan, mint az a „*homo tantum*”, akinek „már neve sincs, jóllehet senki mással össze nem téveszthető”.^[90] Az immanenciaszint, amelyhez hozzáfér, a szubjektumtalanítás és a pszichológiátlanítás televénye. Ez a televény a *negativitás*, amely a szubjektumot kiszakítja önmagából, és felszabadítja „az üres idő mérhetetlenségében”.^[91] Az idióta nem szubjektum: „Inkább viráglét: egyszerű kinyílás a fényre.”^[92]

JEGYZETEK

- 1 Karl Marx – Friedrich Engels: *A német ideológia*. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 3. Budapest, Kossuth, 1960. „Feuerbach”, 63. Ford. Kislégi Nagy Dénes.
- 2 Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. 2. Budapest, Kossuth, 1972. „Konkurrencia”, 122. Ford. Lissauer Zoltán.
- 3 *Uo.* 123.
- 4 Karl Marx: *A tőke*. 1. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 23. Budapest, Kossuth, 1986. 2. 4. 148. Ford. Nagy Tamás – Rudas László.
- 5 Walter Benjamin: *A kapitalizmus mint vallás*, etal.hu/. Ford. Fogarasi György.
- 6 Gilles Deleuze: „Utóirat az ellenőrzés társadalmához”. In *Buldózer. Médiaelméleti antológia*. Szerk. Ivacs Ágnes – Sugár János. Budapest, Média Research Alapítvány, 1997. 11–16. Ford. Ivacs Ágnes. mek.oszk.hu.
- 7 „[A] gyár egy testület volt [...] a korporáció szellem, illóanyag”, *uo.*
- 8 Michel Foucault: *A szexualitás története. I. A tudás akarása*. Budapest, Atlantisz, 1996. 140. Ford. Ádám Péter.

- 9 Uo. 144.
- 10 Uo.
- 11 Michel Foucault: *Der Wille zum Wissen. 1. Sexualität und Wahrheit*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1977. 169. (A magyar kiadásból hiányzik – a ford.)
- 12 Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés*. Budapest, Gondolat, 1990. 3. 1. 187–188. Ford. Fázsy Anikó.
- 13 Foucault: *A szexualitás története*, 141.
- 14 Michel Foucault: *Die Geburt der Biopolitik. Geschichte der Gouvernementalität. Vorlesung am Collège de France, 1978–1979*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2006, 43. Eredeti kiadás: *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France, 1978–1979*. Paris, EHESS–Gallimard–Seuil, 2004.
- 15 *Psychopolitik* című monográfiájában Alexandra Rau a neoliberális rendszer pszichopolitikáját problematikus módon biopolitikai kormányzási formaként határozza meg. „Ennélfogva, ha a pszichotechnika a hatalom elmélete szempontjából a fegyelmező társadalomhoz rendelhető hozzá, akkor én ezzel szemben a »pszichopolitikát« biopolitikai kormányzási formának tekintem.” (*Psychopolitik. Macht, Subjekt und Arbeit in der neoliberalen Gesellschaft*. Frankfurt a. M., Campus, 2010. 298.) Problemátikus Thomas Lemke kísérlete is a neoliberális rendszer biopolitikai értelmezésére. Lásd *Gouvernementalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung der Sozialen*. Szerk. Lemke és mások. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2000.
- 16 Foucault: *Die Geburt der Biopolitik*, 260.

- 17 Giorgio Agamben: *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2002. 14. Eredeti kiadás: *Homo sacer. Il potere sovrano e la nuda vita*. Torino, Einaudi, 1995.
- 18 Michel Foucault: „Die Geburt der Sozialmedizin”. In uő: *Schriften*. 3. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2003. 275.
- 19 Bernard Stiegler: *Von der Biopolitik zur Psychomacht*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2009. 49.
- 20 *Uo*. 141.
- 21 *Uo*. 135.
- 22 Michel Foucault: *A szexualitás története. II. A gyönyörök gyakorlása*. Budapest, Atlantisz, 2011. 15. Ford. Albert Sándor – Szántó István – Somlyó Bálint.
- 23 Michel Foucault: „Technologien des Selbst”. In *Technologien des Selbst*. Szerk. L. H. Martin és mások. Frankfurt a. M., S. Fischer, 1993. 27.
- 24 Foucault mindenesetre megsejtette az én technológiája és a hatalom technológiája közötti összefüggést: „Azt hiszem, hogy ha a szubjektum genealógiáját akarjuk elemezni a nyugati társadalomban, akkor nem csupán az uralom technikáit kell figyelembe vennünk, hanem az én technikáit is. Vagy mondjuk: figyelembe kell vennünk a két technika – az uralom technikája és az én technikája – közötti kölcsönhatásokat. Figyelembe kell vennünk azokat a pontokat, ahol az individuumok egymás feletti uralmának technikája olyan eljárásokra támaszkodik, amelyekkel az egyén önmagára hat. És megfordítva: figyelembe kell vennünk azokat a pontokat, ahol az én

technikái az uralom és kényszerítés struktúráiba épülnek bele.” („About the Beginning of the Hermeneutics of the Self. Two Lectures at Dartmouth”, *Political Theory*, 1993, 21/2., 203.)

- 25 Foucault: *Die Geburt der Biopolitik*, 314.
- 26 Lefordíthatatlan szójáték: *Wertschöpfung: értékteremtés – Erschöpfung: kimerülés – a ford.*
- 27 G. W. F. Hegel: *A logika tudománya. I. rész.* Budapest, Akadémiai, 1979. 1. C. „A levés megszüntetve-megőrzése”, 3. függelék. 81.
- 28 Vö. Csíkszentmihályi Mihály: *Flow – Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája.* Budapest, Akadémiai, 2018.
- 29 Friedrich Nietzsche: *Túl jón és rosszon.* Budapest, Ikon, 1995. 7. 225. 98–99. Ford. Tatár György.
- 30 Idézi Barbara Ehrenreich: *Smile or Die. Wie die ideologie des positiven Denkens die Welt verdummt.* München, Kunstmann, 2010. 110.
- 31 Vö. Byung-Chul Han: *Topologie der Gewalt.* Berlin, Matthes & Seitz, 2011, különösen 2. rész, „Gewalt der Positivität” fejezet, 118–127.
- 32 Naomi Klein: *Sokkdoktrína. A katasztrófa kapitalizmus felemelkedése.* Budapest, Akadémiai, 2013. 65.
- 33 *Uo.* 83. Ford. Gilicze Bálint.
- 34 A magyar fordítás ’újbeszél’-je helyett ezt az orwelli nyelv rövidítésmaniáját jobban visszaadó megoldást használok – *a ford.*
- 35 A német *Gefühl* mindkettőt jelenti – *a ford.*

- 36 Eva Illouz: *Gefühle in Zeiten des Kapitalismus*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2007. 7.
- 37 *Uo.* 9.
- 38 Idézi André Gorz: *Wissen, Wert und Kapital. Zur Kritik der Wissensökonomie*. Zürich, Rotpunktverlag, 2004. 20.
- 39 Idézi Illouz: *Gefühle in Zeiten des Kapitalismus*, 39.
- 40 aszem.info/, ford. Tillmann Ármin. – Az 1980-as évektől a *Krisis* folyóirat köré szerveződött Gruppe Krisis 1999-ben tette közzé marxista értékkritikai manifesztumát – *a ford.*
- 41 Marx: *A tőke*, 2, 7. 3. 772.
- 42 Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*, 2, 174.
- 43 Vö. Giorgio Agamben: *A profán dicsérete*. Budapest, Typotex, 2008. 108–109.
- 44 Martin Heidegger: *Grundfragen der Philosophie. Ausgewählte „Probleme“ der „Logik“*. In uó: *Gesamtausgabe*. 45. Frankfurt a. M., Klostermann, 1984. 169.
- 45 Jeremy Bentham: *Panoptikum oder Das Kontrollhaus*. Berlin, Matthes & Seitz, 2012. 103.
- 46 *Uo.*
- 47 *The New York Times*, 2013. február 4.
- 48 Rüdiger Campe: *Das Spiel der Wahrscheinlichkeit. Literatur und Berechnung zwischen Pascal und Kleist*. Göttingen, Wallstein, 2002. 399.
- 49 *Wired Magazine*, 2008. július 16. A 'dataizmus' terminushoz lásd még: „Dataismus”, *Trend Update*, 2011, 10, és

- Alexander Pschera: *Dataismus. Kritik der anonymen Moral*. Berlin, Matthes & Seitz, 2013.
- 50 Theodor W. Adorno – Max Horkheimer: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek*. Budapest, Atlantisz, 2011. 10. Ford. Bayer József – Geréby György – Glavina Zsuzsa – Mesterházi Miklós – Vörös T. Károly.
- 51 Tristan Tzara: *Sieben Dada Manifeste*. Hamburg, MaD-Verlag, 1976. 12.
- 52 Vö. Byung-Chul Han: „Big Data: Dataismus und Nihilismus”, *Zeit-Online*, 2011. szeptember 27.
- 53 Evgeny Morozov: *Smarte neue Welt. Digitale Technik und die Freiheit des Menschen*. München, Blessing, 2013. 378.
- 54 Lefordíthatatlan szójáték. *Zählung – számolás, Erzählung – elbeszélés – a ford.*
- 55 Foucault: *Technologien des Selbst*, 37.
- 56 A Big Data ilyen vonatkozására mutat rá Viktor Mayer-Schönberger és Kenneth Cukier is. Lásd *Big Data. Die revolution, die unser Leben verändern wird*. München, Redline, 2013. 203.
- 57 „A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában”, aura.c3.hu/. Ford. Kurucz Andrea – Mélyi József.
- 58 A német szövegben „Bannoptikum” szerepel – *a ford.*
- 59 Zygmunt Bauman – David Lyon: *Daten, Drohnen, Disziplin. Ein Gespräch über flüchtige Überwachung*. Berlin, Suhrkamp, 2013. 83. sk.
- 60 *Uo.* 86. sk.
- 61 Sigmund Freud: *Briefe an Wilhelm Fließ. 1887–1904*. Szerk. J. M. Masson. Frankfurt a. M., S. Fischer, 1986. 173.

- 62 G. W. F. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. I. Logika.* Budapest, Akadémiai, 1950. 251. Ford. Szemere Samu.
- 63 *Uo.* 265.
- 64 *Uo.* 276.
- 65 *Uo.*
- 66 G. W. F. Hegel: *A logika tudománya. 2. 1. 3.* 267. Ford. Szemere Samu.
- 67 Szójáték: *Schluss* – következtetés, *Schlussform* – zárt forma.
- 68 Immanuel Kant: *Egy világpolgár gondolatai az emberiség egyetemes történetéről.* Békéscsaba, Gesmey, 1926. Ford. Sándor Pál. mek.oszk.hu/.
- A házasságok, születések és halálesetek szabályszerűségét Kant az 1740 és 1770 közötti statisztikákból vette, feltehetően Johann Peter Süßmilch *Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts, aus der Geburt, dem Tode und der Fortpflanzung desselben erwiesen* című értekezéséből. Vö. Rüdiger Campe: „Wahrscheinliche Geschichte – poetologische Kategorie und mathematische Funktion”. In *Poetologien des Wissens um 1800.* Szerk. J. Vogl. München, Fink, 1998. 220.
- 69 „Was heißt »Die Mehrheit entscheidet«?” című tanulmányában Manfred Schneider kitér a „volonté générale” statisztikai aspektusára. Lásd *Urteilen/Entscheiden.* Szerk. C. Vismann – Th. Weitin. München, Fink, 2006. 161.
- 70 Jean-Jacques Rousseau: „A társadalmi szerződésről”. In uő: *Értekezések és filozófiai levelek.* Budapest, Magyar Helikon,

1978. 492. Ford. Kis János.

- 71 Schneider: „Was heißt »Die Mehrheit entscheidet«?“, 162.
- 72 Rousseau: „A társadalmi szerződésről“, 549–550.
- 73 Lásd Manfred Schneider: „Serapiontische Probabilistik. Einwände gegen die Vernunft des größten Haufens“. In *Hoffmanneske Geschichte. Zu einer Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft*. Szerk. G. Neumann. Würzburg, Königshausen & Neumann, 2005. 259–276.
- 74 Friedrich Nietzsche: „Nachgelassene Fragmente Sommer 1872 – Ende 1874“. In uő: *Kritische Gesamtausgabe. III. 4*. Berlin – New York, de Gruyter, 1978. 250. sk.
- 75 Friedrich Nietzsche: „Nachgelassene Fragmente Frühjahr 1881 – Sommer 1882“. In uő: *Kritische Gesamtausgabe. V. 2*. Berlin – New York, de Gruyter, 1973. 427.
- 76 Michel Foucault: *Von der Subversion des Wissens*. Frankfurt a. M., S. Fischer, 1987. 80.
- 77 Michel Foucault: *Der Mensch ist ein Erfahrungstier. Gespräch mit Ducio Trombadori*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1996. 27.
- 78 Michel Foucault: *Ästhetik der existenz. Schriften zur Lebenskunst*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2007. 110. sk.
- 79 www2.univ-paris8.fr/, és Philippe Mengue: *Faire l'idiot. La politique de Deleuze*. Paris, Germina, 2013. („Szó szerint azt mondanám: adják a hülyét. A hülyét adni. A hülyét adni mindig is a filozófia egyik feladata volt.”)
- 80 Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Mi a filozófia?* Budapest, Múcsarnok, 2013. 55. Ford. Farkas Henrik.

- 81 Botho Strauss: *Lichter des Toren. Der idiot und seine Zeit.* München, Diederichs, 2013. 10.
- 82 *Uo.* 11.
- 83 Gilles Deleuze: „Mediators”. In uő: *Negotiations.* New York, 1995. 129. Idézi M. Hardt – A. Negri: *Demokratie. Wofür wir kämpfen.* Frankfurt a. M., Campus, 2013. 21.
- 84 Strauss: *Lichter des Toren*, 11.
- 85 *Uo.* 165.
- 86 *Uo.* 7. Clément Rosset kifejezetten elhatárolja az ostobaságot az „unintelligenciától” mint az intelligencia ellentététől. Ezzel az ostobaságnak kreatív képességet tulajdonít: „...az ostobaságot tehát általában az unintelligenciával mint az intelligencia ellentétével azonosítják. Ezen a módon a *felvevőképes, rugalmas és körültekintő* intelligenciát az *álmatag, érzéketlen és mumifikálódott* ostobasággal állítják szembe. [...] Valójában semmi sem olyan *felvevőképes, rugalmas és körültekintő*, mint az ostobaság.” (*Das Reale. Traktat über die Idiotie.* Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1988. 183. Eredeti kiadása: *Le Réel et son double. Essais sur l'illusion.* Paris, Gallimard, 1976.) Az ostobaságot korlátlan nyitottság és érzékenység tünteti ki, miközben az unintelligencia korlátolt. Az unintelligencia *tapasztalatokban szegény.* Így nincs hozzáférése az *eseményhez*: „Az unintelligencia becsapja maga mögött az ajtót: a bármiféle tudáshoz való meghatározott hozzáférés tilalmát jelzi, és ily módon korlátozza saját tapasztalathorizontját.” Az ostobaság ezzel szemben „minden iránt nyitott azáltal, hogy tetszőleges

tárgyat a figyelem és a lehetséges elköteleződés tárgyává képes tenni”. „Elhivatottság”, „lelkészi hivatal annak minden kegytárgyával, lelkészével és híveivel” (uo. 185.).

- 87 Gilles Deleuze: „Die Immanenz: ein Leben...” In *Gilles Deleuze – Fluchtlinien der Philosophie*. Szerk. F. Balke – J. Vogl. München, Fink, 1996. 30. (Eredeti kiadása: „L'immanence: une vie...” In uő: *Deux régimes de fous*. Paris, Minuit, 2003.)
- 88 Az üresség fogalmához lásd Byung-Chul Han: *Philosophie des Zen-Buddhismus*. Stuttgart, Reclam, 2002, és *Abwesen. Zur Kultur und Philosophie des Fernen Ostens*. Berlin, Merve, 2007.
- 89 Deleuze: „Die Immanenz: ein Leben...”, 31. sk.
- 90 Uo. 31.
- 91 Uo.
- 92 Strauss: *Lichter des Toren*, 175.

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról a typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Főszerkesztő: Horváth Balázs

A kötetet gondozta: Leiszter Attila

Borítóterv és tipográfia: Somogyi Péter

Elektronikus könyv: Nagy Lajos

Felhasznált betűtípusok:

Noto Serif – SIL Open Font License

Open Sans – Apache License 2.0